

NÉMET TELEPÍTÉSEK BEREKMEGYÉBEN.

IRTA: LEHOCZKY TIVADAR.

Beregmegye kétharmadrészét foglalta magában egykor a munkácsi uradalom, melynek területe a 21 helységről álló beregszentmiklósi uradalommal együtt 42 mértföldnyi volt. A honfoglalás idején e ropant terület vizekkel borított vadonság és rengeteg erdőség vala, melynek völgyeiben s lejtőin csak elszórtan tartózkodtak nomád pásztor családok, kik barmaikkal egyik oromról a másikra vándoroltak. A halászat és vadászatból élők kunyhókban tölték napjaikat, és századok multak el, míg a szomszéd családok összeverődvén, nagyobb községeket alkottak. Az ország belsejében, a Tisza és Duna termékeny partjain, már rég, virágzó falvak keletkeztek, midőn Bereg vadonjaiban még mindig csak egyes vadászó s pásztorkodó telepek állottak. E terület akkor királyi birtok volt, központja *Munkács* vára vala, melyről már a 13. században történik említés. Midőn pedig Nagy Lajos alatt az: *Koriatovich Tódor podoliai herczeg* birtokába került, ő volt az első, ki e *latifundium* előnyére, messziről behozott ruthén földmivelőket telepített, jöllehet már ennek előtte is ily népség elszórtan lakott itt s így a Podoliából bevándorlottak hit és nyelvrokonaikra találtak. A Koriatovich család nemsokáig bírta az uradalmakat, a XV. század első negyedében már Tódor özvegye *Annus* is elhunyt s leánya a Dolhai családba nősülvén, Munkács: tartozékaival együtt Pálóczy Mátéra, majd Lazarevics István szerb despota s unokája Brankovics György fiára Ulkra, később 1446-ban Hunyady János kormányzóra, aztán neje Szilágyi Erzsébetre, majd fiára Korvin Jánosra szállott. 1495-ben *Csáktornyai Ernuszt Zsigmond* pécsi püspök és testvére János birták; utána Geréb László erdélyi püspök, ki azt testvéreére Vingárti Geréb Péter országbiróra ruházta. Ulászló idejében az 1514. évi 3. t.-cz. szerint elidegeníthetetlen koronai birtokul jelöltetett ki, melynek jövedelme az 1518. 14. t.-cz. szerint a király konyhájára fordított s így ezentul a nagy uradalom folyvást a királyok és nejeik kezelése alatt maradt. A népesség szaporítására addig aránylag nagyon kevés gond fordított, mert azon néhány új helység, melyet a rengeteg erdőségekben egyik-másik soltész, régi köznyelven „*Kenéz*“, — meghatalmazása

következtében létesített, csekélységnek mondható; csak később, midőn Ferdinand és Zápolyai János trónkövetelők közt a versengés megindult s az uradalom majd az egyik, majd a másiknak birtokába került, ezek alatt keletkezett több ruthén helység, mely néhány, addig teljesen lakatlan vidéknek némi életet kölcsönzött.

Igy folyt a lassudak népesítés évtizedről-évtizedre, míg az Erisz almáját képező vár és uradalom a koronázott királyok és az ország szabadságáért és vallásáért küzdő Bethlen Gábor, Rákóczy György és Ferencz, s főleg Thököly Imre alatt ismét egyik kézről a másikra vándorolt, a nélkül, hogy e viszontagságos hosszú időszakokban a népesség gyarapodott volna, sőt az, évről-évre a nehéz küzdelmekben mindinkább pusztult. Még leginkább virágoztak a helységek itt a felvidéken a XVII. században, midőn a törökök foglalásai elől a termékeny Alföldről számtalan magyar család menekült ide, kik hogy biztos tanyát találhassanak, a munkácsi és szentmiklósi uradalmakban jobbágyokul telepedtek le s az imitt-amott talált pusztatelvek műveléséhez fogtak. Főleg I. Rákóczy György erdélyi fejedelem és felső Magyarország ura idejében özönlöttek be ily alföldi családok, kiknek száma, mint megmaradt magyar neveik ma is igazolják, nagy lehetett. Özvegy Rákóczy Györgyné, Lorántffy Zsuzsána fejedelemné 1649-ben összeiratván a munkácsi uradalmat, találattott akkor 2383 népes telek, míg pusztá telek 347 és a várhoz használtaké 99 volt. Ámde e helyzet azontul mindinkább rosszabbodott s midőn *Thököly Imre*, már mint Zrinyi Ilona férje, a munkácsi várból kitüzé a felkelés zászlaját seregének nagy részét nemcsak a munkácsi uradalom helységeiből való jobbágysága képezte, hanem, mivel a *szentmiklósi jószágot* Báthory Zsófia, II. Rákóczy György özvegye szintén megszerezé, s így együttesen kezeltetett, ennek falvaiból is a fegyverfogható jobbágyság a felkelő hadakba besoroztatott. Ezek azután ott, a véres harcokban hunytak el, azalatt pedig, míg a küzdelem folyt s melyben Beregben is negyvennél több uradalmi falu porrá égettetett, az otthon maradt családok részint elköltöztek, részint kihaltak s így midőn 1711. évben a II. Rákóczy Ferencztől elkobzott uradalmak a kincstárra szálltak, a még nemrég virágozott telkek legnagyobb része elpusztultan, gazdátlanul hevert. De az itteni népesség csökkent az által is, hogy a törökök eltakarodása után az Alföldről ide menekült jobbágyságot egykori uraik részint visszakövetelték, részint azok maguk megúnván a rideg felföldön a háládatlan mezei munkát, önként is visszaköltöztek, mégis többen, kik az itteni ruthén törzscsaládokba beházasodtak, továbbra is itt maradtak s utódaik máiglan is élnek s magyar családi neveiket megtartották.

Az alatt, míg 1711. évtől 1726-ig a munkácsi és szentmiklósi

elkobzott uradalmakat a kassai kincstári igazgatóság kezelte, a nép szaporítására mi sem történt, annál kevésbé, mert azokat, a gróf *Bercsényi Miklóstól* elkobzott *ungvári* uradalommal együtt, 1724. évben bizonyos altensteigi báró Hager haszonbérben tartván, az csak önérdékét látván szeme előtt, a költséges befektetésektől óvakodott. Ily viszonyok közt kapta 1726. évben az uradalmakat adományul VI. Károly császár és királytól gróf *Schönborn Lothár Ferencz* mainzi érsek és választó fejedelem, ki az uralkodó háznak válságos időkben hűséges szolgálatokat tett például 1670-ben Vesselényi Ferencz nádor és szövetséges társai hasztalanul kerestek nála gyámolitást.

Mily zilált állapotban vette át e főur a roppant terjedelmű, de legnagyobb részben elpusztult s elnéptelenedett uradalmakat, világosan mutatja az, hogy midőn 1728. évben Szenczy Ferencz munkácsi harminczados és *Ocskay György* kincstári ügyész összeírták a munkácsi uradalmat. *abban 89²/₄ pusztá telket találtak*, s így 1649 óta tehát 79 év alatt, 448²/₄ pusztult el.

Az új birtokosok felfogták annak előnyét, ha az elhagyatott tömérdek parlag földek művelésére munkáserőt szereznek szorgalmatos s becsületes idegen népek telepítése által. Gróf Schönborn Lothár, ki zimonyi birtokának bajaival és rendezésével volt elfoglalva, melyet a törökök pusztítottak, nem igen ért rá, távol eső munkácsi uradalmainak beható rendezésére, s midőn 1729-ben elhunyt, az uradalmak testvére gróf Schönborn Buchheim Wolfsthal Frigyes Károly bambergi és würzburgi püspökre s utána gróf Schönborn Jenő Ervinre szálltak át. Ők már nagyobb erélyvel fogtak azok felvirágoztatásához, s valóban czélt is értek, s még életökben láthatták a Phönixként elhamvadt helységek újjábredését, feltámadását, melyek emlékküket maiglan hirdetik.

I.

Gróf Schönborn Frigyes Károly, bambergi és würzburgi püspök, a római szentbirodalom hercege, frankóniai herceg, császári valóságos titkos tanácsos és birodalmi alkanczellár, Mainz melletti szent albáni prépost stb. Schönbornban 1730. májushó 10-kén kelt s nyomtatott nyílt levélben, — akkor elterjedt kifejezés szerint — „*Patens*“ -ben kihirdette,¹ hogy ő felsége VI. *Károly* császár, tekintetbe véve úgy néhai előde Lothár Ferencz mainzi érsek és bambergi püspök által, mint később általa az uralkodó háznak, az összbirodalomnak s a német honnak tett hazafias szolgálatait s ez által szerzett érdemeit, azok jutalmazásául és nagylelküségéből neki és grófi házának a *munkácsi és szentmiklósi*

¹ Nagy ivréti papíron nyomtatott hirdetmény.

uradalmakat adományozta. Mivel pedig ezen, igen termékeny földön és vidékeken fekvő jöszágok, a lefolyt háboruk alkalmával nagy részben elpusztultak, de szorgalmas földmivelés által ismét könnyen helyrehozhatók lennének, elhatározta, hogy 50 földmiveléshez és 10 szőlőtenyésztéshez értő családot, 4 ácsolás, malom- és hidépítéssel foglalkozót, 4 őrléshez értőt, 4 kőmivest, 2 kovácsot, 2 lakatost, 2 kerékgyártót, 2 cipészt, 1 sütőt, 2 tehenészt és tej fejelőt, 1 asztalost, 1 szabót, 2 timárt vagy szücsöt, 1 fazekast, 1 ablakost s végre 1 sebészt vagy fürdöst kész felfogadni s megtelepíteni, biztosítani őket évi fizetésükről. Ki fog jelölni nekik lakóhelyet, szántó és kaszálóföldeket és épületfát. Hajlandó továbbá 3 erdészt és vadászt is kik az erdő és vadtegyésztéshez értenek, alkalmazni évi díj és külön javadalmazás mellett oly módon, hogy minden elejtendő hasznos és duvadtól, hiuz, medve, farkas, róka, nyest és vadmacska körmeért a szokásos lövődíjt kapják. A kik tehát *Némethonból* különösen a grófi család alattvalói közül, kiknek a többek felett előnyt adna, a településre vállalkoznának, azok a következő kedvezményes feltételekben fognak részesülni:

1. Minden megszálló földmives vagy iparos család lakhelyéül egy 120 láb széles és 180 láb hosszú belső telket kap.

2. Annyi külső szántóföldet, a mennyit egy pár lóval vagy két ökörrrel megmunkálni képes.

3. Hat napi kaszáló rétet, melyek egyenkint 200 láb hosszúak és ugyanannyi szélesek, 12 frankóniai hold méretűek.

4. Marháik számára szabad legelő jut ingyen, oly módon, mintha azt pénzen vették volna. A belső háztelkek, s azokhoz tartozandó szántó és kaszáló földállomány és legelőterület egy egész, fél, vagy negyed telek arányában fog a telepítvényeseknek tehetségökhöz képest kiméretni, hogy azt kellően felszerelhessék s művelhessék.

5. Az építésre annyi fát fognak ingyen kapni, mennyit kiki felhasználhat.

6. Minden jövevényt az első téli évadra telkének megfelelő vetőmaggal, élelmére gabonával, s elegendő tűzifával látják el.

7. A makkoltatásra nézve is előnyben részesítettnek.

8. Hogy a Németbirodalomból kivándorlók az utat kényelmesen megtehessék, Regensburgból Budáig a Duna folyót használhatják; utiköltségre s élelemre fejenként egy forintot kapnak s gondoskodás lészen hogy a határvám fizetésétől fölmentessenek.

9. A leteleplő római katolikus családok Munkácson és Beregszászon lelkészeket találnak.

10. Hogy minden család magának a szükséges szerszámot szerkeret és egyéb gazdasági felszerelést beszerezhesse, mely ott különben

igen olcsó áron vehető, gondoskodják jőeleve arról, hogy mindegyik legalább százforintnyi készpénzt hozzon magával.

11. Alkalmazkodás végett egyszersmind ki van kötve hogy *ellenszolgálmányul* minden megszálló egész telkes s így aránylagosan a fél és negyedtelek birtokosai is: hetenként négy ökörrel vagy lóval egynapi robotot, és a szokásos országos adózáson felül, az itt divatozó bérfizetést lesz köteles az uraságnak teljesíteni; az uraságtól fogván függni annak meghatározása, hogy az ígás munka két gyalog napszámmal helyettesítsék.

12. A megszállók abban a kedvezményben részesülnek, hogy hat évig a közadózás, 3 évig pedig az uradalmi bérfizetés, robotolás és tizedelés alól mentesek lesznek.

13. A kapásoknak és szőlőművelőknek annyi pusztai szőlőkert fog ki mérteni, mennyit kiki szükségesnek és elegendőnek lát s részökre szintén a közadóra nézve 6 évi s a bortizedre nézve 8 évi mentesség biztosítatik; azonkívül minden család egy negyedtelki illetőséget kap. A kézművesek s iparosoknak tehetségükhöz képest szintén fog egy egész, fél vagy negyedtelek utáni földállomány adatni hasonló feltételek mellett s azon fölül mesterségüket az uraság védelme mellett szabadon folytathatják. Végre:

14. A Németbirodalomból s Frankoniából bevándorolni szándékozók a telepítő kegyéről s védelméről biztosítatván felhivatnak, hogy útrakeltökkor Bambergben az udvari kincstári tanácsosnál, Würzburgban pedig az ottani udvari hadi- és kamarai tanácsosnál (Hartmannál) jelentkezzenek, hol az elszállítás módozatai s egyéb szükségésekről bővebb utasítást nyernek.

A hirdetés tartalma szerint a birtokos gróf szándéka akkor az volt, hogy a munkácsi uradalomba csak korlátolt számú telepítvényesek szálljanak meg, különben azokat hatvan családra nem szabta volna. Bizonyára idegen tiszteli még nem voltak kellően tájékozva azon roppant nagyságu területekről, melyek néptelenül és elhagyatva heverték, s azokról, melyenek szüz földjét, lakható és művelhető állapotba hozni lehetett. 1730-ban, a hirdetés után nemsokára, özönlöttek a würzburgi és bambergi püspöki tisztségekhez, kik magokat a nagy utra elszánva jelentkeztek. Ezeknek jegyzékét azután alkalmazkodásul, közölték az idevaló uradalmi tisztséggel. Névsoruk a következő: Schum Pongrácz, Reiff Mávár, Würtscher Bernát, Rösch János György, Maár János György, Schneider Miklós, Hungerröther Kristóf, Münster Péter, Meder János Péter, Corherr János, Hallenstein Kristóf, Dizmann János, Petz György, Pezolt Rikárd, Schmitt János, Döring János Ádám, Krausz Miklós, Eberth György, Raab Pongrácz, Menkel Kristóf, Schmiedt János,

Wittmann János Bertalan, Krausz Gáspár Krampert János Mihály, Krausz András, Weisz János György, Uselmann András, Paulus János, Müller János György, Wolff János, Böhm Simon s Kramer Simon. 1730. június 14-kén *Würzburgban* Hartmann kamarai tanácsosnál megszállókul beiratkoztak a következők: Martin Jakab, Lanig János György, Klug Vitusz, Lang Konrád, König János, Kaizer János György, Pfaff Boldizsár, Scheuning János, Viszboer Antal, Pfiszter János, Kahles József, Werner Márton, Schott János György Pfeiffer Kilian, Manger Péter, Göbel György, Herdrich András, Mander János, Holzapfel János, Götz János György, Kuba János Ádám, Vatterring János, Wolfarth Mihály, Stahl Márton, Metz János és Prach János. Egy más csoportokban ismét jelentkeztek ezek: Lautolt János, Scharf Mihály és Miklós, Rittner Theobold Ferthgen Kristóf, Heuszberger János özvegye, Fhrom Tóbiás, Klee Márton, Ofner János Henrik, Jungfleisch János György, Kreydtmayer Gáspár, Raydt Ferencz és József és Majer János.

Ezek közül sokan otthon maradtak ugyan de a kik utrakeltek azokat nyomtatott igazolvánnyal, mely egyszersmind utlevélül is szolgált, látták el, melyben a nevezett gróf és püspök teljes czimének feltüntetése mellett e Magyarország felső részibe Munkácsra megszállókul utazó németeket, s családjaikat a polgári és katonai hatóságok figyelmébe és oltalmába ajánlja. Ez oklevél szolgált később bizonyosságul arra nézve is, hogy a megszállottak a kihirdetett telepítési kedvezmények élvezetére jogosítvák, levén az a gróf sajátkezű aláírásával, s nagy pecsétével ellátva. Az igazolvány utközben a hatóságok által láttamoztatott is így az 1732. évben június 18-án *Würzburgban* Wágner János Konrád és társai részére kiállított utlevelet a bécsi hatóság láttamozta augusztus 8-kán, ugyanez nap a pozsonyvárosi és 11-kén az esztergomi hatóság ily szavakkal: „Visus et libere dimissus Strigonii die 11-a Augusti 1732.“

A települők fővágya volt, hogy oly helyeken helyeztessenek el, hol a talaj termékeny, a víz jó, s katolikus templom és lelkész közel legyen. Azért is a *munkácsi* uradalmi tisztség az első megszállókat a város közelében és környékén fekvő, nagyrészt néptelenné vált *Munkács-Ujfalu és Oláh-Kerepecz* nevű falukba helyezte el; meghatározván a lakóházak építési modorát, s biztosítván őket arról, hogy mihelyt a község megszaporodik, templomot és iskolát is épített számukra. S csakugyan még ez évben megrendelte a gróf, hogy e két falu ezentul *Alsó- és Felső-Schönborn* névvel illetessék, mely elnevezések maiglan fenállanak, jóllehet a nép az elsőt most is másfél század múltán *Ujfalunak*, az utóbbit pedig *Kerepeckének* szokta nevezni mert a népnél a hagyomány szívósabb s a régi nevek emlékezete nemzedékről-nemzedékre száll.

Az 1730. aug. 20-kán kelt igazolvánnyal megérkeztek Munkácsra szeptember hó 9-kén Uselman András, Paubek János, Petz György, Böhm Simon, Münszter Péter és Wolff János; ugy Raab Pongrácz és Pezold Reichard, kik Kis-Luczán (Klucsárkán) helyeztettek el. Augusztus hó 31-ki igazolvánnyal megjöttek Lang Konrád, Zipf Miklós, Fehn János, Metz János, Prag János, Manger Péter, Göbel György, Kuhn János Ádám, Beringer Miklós, Uszleber Bálint és Lehner János, kik Munkács-Ujfaluban (Alsó-Schönbornban) helyeztettek el, míg Götz János Luczkára került. Szeptember 29-iki utlevéllel megérkeztek okt. 30-kán s Alsó-Schönbornba telepítettek: Menkel Kristóf, Schmidt János, Hungerröther (most köznéven Hungréder) Kristóf, Rösch György János, Leisz Gáspár, Wittmann János Boldizsár, Rozentritt János Ádám, Stahl György, Kilian János, Neuoffer Albert, Schöll Gáspár, Gönzler János, Steinmüller Kristóf és Link Simon; nov. 29-ki utlevéllel Pfaff Rozália, Pfeiffer Kilian rothbachi pór nejével és 5 gyermekkel és Günther János seckrankenbachi földmives. A következő 1731. év folyamában is érkeztek egyes családok; így junius 9. Schmitt János, Schneider János és József, Beimüller János, Kaszt Boldizsár, Frantz Konrád és Schneider Bernát (Felső-Schönbornba), Bentz Mihály, Küzmann Péter, Dittlein Konrád, Pittel János, Burget Miklós, Abel Márton, Rottmann Péter, Holzapfel András, Krausz Jakab, Klopf Mihály, Holzapfel János; junius 30-kán Semellroth Márton, Eisenhauer János, Schäffer Mihály Felső-Schönbornba; augusztus 18-kán kelt levéllel megérkeztek okt. 4-kén: Heygert Ádám, Wilger Menyhért, Múnich János, Krausz Gáspár és Márton, Grözl Katalin, Körner Kristóf, Höffler Pál és Müller János. Augusztus 1-én id. Müller János; szept. 9-kén: *Marksteiner* Jakab és Kristóf (utódai most Vásárkövi-eknek neveztetnek Munkácson), Rösch Márton, Grager Péter és Náder János. Deczember 14-kén: Eck Mihály, Münch János, Otto Ádám János és Kreutzer Miklós, majd Herold Gáspár, Schmeiszner János György és Hauenstein Kristóf.

Annai idegen jövevénynek, kik nejeikkel, s gyermekeikkel, s többnyire csak egyszerű batyuval, könnyen szállítható nyalábbal érkeztek, rögtöni elhelyezése, élelmeztetése vajmi sok gondot adhatott *Duschek János József* uradalmi adminisztrátornak, ki valamint *Kohlhund* Ágoston főfelügyelő, s később *Uhlein* J. Dávid kamarai tanácsos és prefektus, mindent elkövettek, hogy az oly messziről bevándoroltak itt jó benyomást nyerjenek, s távoli hazájukat könnyen felejthessék. Ámde a Munkács körül fekvő legnagyobb részben elpusztult helységekre elosztott németek nem találták itt azt az Eldorádót, melyről álmodoztak. A földek s rétek legnagyobb része elparlagosodott, tövissel, gazzal benőtt cserjést képezett, mert negyven-ötven év óta szántatlanul heverték,

nem lévén kéz, mely művelésökhöz fogott volna; az a kevés ruthén nép pedig, mely a pusztává vált faluhelyeken lézengett, a határok legjobb részeit, kénye-kedve szerint bitorolta. Kész házak sem állottak a jövevények rendelkezésére, kik tehát kényszerültek, ha a szabad ég alatt tanyázni nem akartak, a félig fedett, ki-bedüledezett viskókba vonulni, s beérni azzal, mit élelmökre az urasági magtárból fejenkint kaptak, s minek megörletése szintén nem csekély bajjal járt. Az ily előleg értéke 1734. évben négyezer forintra rugott, nem számítván be a kiosztott kenyereket, s egyéb élelmi czikkeket. Ámde a szük segedelmessé a tömeg nagy része nem elégedett meg. Nem szokván a terhes munkához, s kész földeket s házakat óhajtvá, zajongni kezdett, felindulásában tulzott követelésekkel állott elő, melyeket az uradalmi tisztek azonnal nem teljesíthettek. Így aztán többen a kapott pénz és élelmi előleggel együtt hátat fordítottak a vadon helyzetben talált vidéknek, s eltűntek innen más vidékre hol szintén szükség volt új megszállókra s hol egyeseket talán nagyobb kényelemmel láthattak el az illető földesurak. A főtisztek sűrűn írták panaszos jelentéseiket a herceghez, ki válaszaiban kitartásra biztatta őket. A püspök s herceg leveleiben, melyeket adminisztrátorához Bécsből, Würzburgból vagy Bambergből intézett, értésükre kívánta adni a telepéseknek: hogy mily kellemetlenül értesült arról, hogy ide küldött német alattvalói a gazdálkodással nem úgy foglalkoznak, mint előtte megfogadták, hogy ők csak a kész, megművelt s bevetett földeket szeretnék learatni, de jövendőjükről, s az uraság kielégítéséről nem gondoskodnak. Meginteti tehát főtisztjei által őket, megmagyaráztatja a felhívó pátensleveleket, kijelentvén, hogy ha ők azt képzelik, hogy csupán henyélés és könnyű élet kedvéért telepedtek ide, akkor nem fogják tetszését s kegyét megnyerni, családjaiknak hasznára válni. Meghagyja egyszersmind, hogy a főtisztek, ha a telepések nem engedelmessé válnak s rendelkezéseiket nem teljesítik, akkor inkább bocsássák el, sem hogy mások bosszuságára s kárára legyenek ott. 1732. augusztus 17-ről pedig Grybachból azt írja főtisztének a püspök: „minden német alattvalónknak hirdesd ki, hogy tőlünk oly utasítást és parancsot vettél, hogy többé nemcsak gabonát élelmezésre és vetésre nem fogsz adhatni, de még kevésbbé előleget a hivatalos pénzekből; s hogy azokat, kik korhelyek, tunyák s családjaik fentartásáról jobban nem gondoskodnak, mind el fogod bocsátani. S éppen azért mi el is határoztuk, hogy ezentul bíródalmunk alattvalói közül senkit oda nem küldünk, kivéve olyanokat az iparosok közül, kikre neked szükséged lehetne, s kik mesterségök mellett még mezei munkát is folytathatnának“.

Mindamellett folyton érkeztek új családok; így 1732. évi június 18-ki utlevéllel augusztus 29-kén: Wagner János Konrád, Pfeiffer Fri-

gyes, Mühlhanns János György, Antmon János Miklós, Daumb Farkas, Hoffmann Sebestyén, Baumann Miklós, Wächter Lőrincz, Pertsch János, Kotschenreiter Pál, Krausz János, Walter János. Müller János s Ficht Henrik; majd Eissen Kristóf, Feth Pál, Pfszter András, Mauthner Jakab, Pentz Mihály és Müller Mihály.

Gróf *Károlyi Ferencz* 1733. július 29-ről levelet intézett a munkácsi uradalmi főtiszthez, melyben írja, hogy mivel — mint hallja — ott a bevándorlók feles számmal vannak, s jó német földmivelőket ő is szeretne néptelen helyein betelepíteni, küldje a fölöslegeseket hozzája. Erről a lézengő bevándorlottak is értesülvén, közülök többen, mielőtt a munkához s házépítéshez fogtak volna, innen bucsu nélkül eltávoztak, mit midőn a tisztek a herczegnek tudomására juttattak, elrendelte, hogy a megszállók ezentúl *hűségí esküt tegyenek* s fogadják, hogy ott állandó lakosokul megmaradnak.¹ Egyszermind meghagyta, hogy azok, kik házaikat szilárd anyagból építik, tiz évi adómentességet élvezzenek.

A bevándorlottak közül sokan folytatták a renyhe életet, s midőn tulköveteléseiket a főtiszt teljesíteni vonakodott, a zúgolódók egyik nyugtalan lelkű és izgága társukat, München Jánost Bécsbe küldték panaszszal, ki ott a herczegnél jelentkezvén, az itteni megszállók nyomasztó helyzetét, sötét színben adta elő s mikor a herczeg felelősségre vonta tisztjét, ez (Duschek) 1734. április 13-kán jelenté, hogy München vádjai alaptalanok, s azok inkább a német telepeseket terhelik,² kik, főleg az Alsó-Schönbornban elhelyezettek, oly hanyagul teljesítik kötelezettségeiket, hogy az uradalomnak épen semmi hasznára sincsenek. Panaszkodik, hogy a megszálltaknak lenne elegendő jó földjük, főleg ha a benőtteket is tisztitanák, de ettől irtóznak, s nem engedelmieskednek. Felhozza, hogy ő még 1730. évben öt házat építtetett a beköltözők számára készletül az uraság költségén, azok a tapasztásig el is készültek, zszindellel fedettek, (mi a robot munkán felül 80 forintba került,) de csupán egybe költözött egy család, a többieket restellik kiegészíteni, s inkább elhagyják. *Münchenet* illetőleg pedig jelenti, hogy ő, midőn ide jött, földmivelőnek iratta be magát, de azért falura kimenni

¹ 1734. márczius 31-ről írja a herczegpüspök, hogy az 1730-ki felhívásban kített „*Leibeigenschaft*“ kifejezés alatt ne földhöz ragadt jobbágyaságot, hanem „*Erbgeschuldigte treue Unterthanen*“ értsék a megszállók: vagyis azt, hogy ők lekötözött hű alattvalók.

² Jelentésében azt írja Duschek, hogy az alsó-schönborni lézengőknek keresetet adni akarván, őket a csépléshez alkalmaztatta, de oly hanyagul dolgoztak, hogy a magnak fele a kalászbán maradt, a miért őket a csépléstől is el kellett távolítani.

s ott letelepedni nem akart, azt állítván, hogy ő inkább Munkácson kereskedéssel fogja kenyerét keresni. Majd korcsmát akart nyitni, s „én, írja Duschek, kedveért a szerednyei korcsmabérlőt elmozdítottam, hogy neki helyet szerezzek; de itt is csak egy negyed évig maradt, azután Munkácsra jött vissza, kívánván, hogy neki itt telket adassak, de az sem tetszett neki, s így kénytelen voltam a városi bíró közbejöttével számára kibéreltetni egy másikat, mely csakhamar ismét nem kellett neki, hanem a helyett vett 25 forintért egy kis házat, s abban kezdett urasági italt mérni, e közben azonban zsidókkal szövetkezett, s idegen csempészett pálinka méréssel kezdett foglalkozni, s az urasági italért bevett 142 frttal uzsoráskodott; minek következtében tanácsosabbnak találtuk őt — Uhlein meghatalmazottal egyetértve — az italméréstől elmozdítani. Erre Münnich felindulva, ellene agyarkodni meg nem szünt; mi több, midőn felsőbb parancsra, a telepítvényeseket kötelességeik teljesítésére intettem, ő volt az első, ki ellenmondott, s bizonyos *Schledt Józseffel*, egy bajor dragonyos ezredtől megszökött csavargóval szövetkezvén intézkedéseim ellen működött, míg csak Schledt innen is el nem illant.“ Duschek továbbá május 18-káról kelt jelentésében panaszosan terjeszti elő, hogy a német alattvalók a köztök kiosztott négyezer forintnyi előleget elisszák, s visszatéríteni éppen nem akarják; írja, hogy makacskodók, egymás közt egyenetlenkedők, verekedők, a tisztség irányában engedetlenek és agyarkodók; mit leginkább azóta tapasztal, a mióta München Bécsből visszatért. Így a munkácsi korcsmában bizonyos Pfeiffer Kilian az előleg visszafizetésétől beszélgetvén Usleberrel, annak nyíltan kijelenté, hogy te bolond, minek fizetnéd vissza, én legalább sohasem fogom; min azután összevesztek és verekedtek. Ily egyes eseteket hoz fel a megszállók közt levő romlott szellem és zilált állapot feltüntetésére. De ha akadtak is egyes elégedetlenek, a nagyobb tömeg mégis jól kezdé magát érezni, s megkedvelvén erélyesen hozzá fogtak úgy a helységek tervszerű alakításához, mint a mezei munkák végezéséhez. 1734-ben már rendszeres földkönyveket vétetett fel az uradalmi tisztség, melyekből kiténik, hogy *Alsó-Schönbornban* akkor már 21 német család 705 Morgennek nevezett német holdföldet művelt, *Felső-Schönbornban* pedig 16 német család 6¹/₄ jobbágytelek után 601 német hold földet. Az utóbbi faluban megtelepedett lakosok család nevei ezek: Pfiszter, Kuzmann, Burkert, Rösch, Fehn, Kaszt, Pittel, Knobloch, Holzapfel, Rothmann, Abel, Fährt, Frantz, Krausz és Schäffer; míg az *Alsó-Schönbornban* megtelepedettek ily neveket viseltek: Hungeröther Rösch, Laisz, Neuhöffer, Pfaff, Kuhn, Metz, Göbel, Gensber, Schmid, Fehn, Mauther, Dietlein, Widmann, Zipf, Langer, Brah, Hoffmann, Steinmüller és München. Munkácson állapodtak meg: Fasszer József, *Weckerle*

Borbála gyermekeivel,¹ Schmidt János, Drexler Károly, Reszetz György és Spiegel Mária. Ugyanazon évben *Klucsárkán*, mely falu akkor Kis-Luczának neveztetett, s a munkácsi vártól egy félóra járásnyira fekszik szintén letelepedett hat német család, ugymint: Raáb Pongrácz, Gúnder János, Götz János György, Petzold Reich hard, Kutschenreiter Gál és Pötz János özvegye, kik 286 német hold földet műveltek; *Berezinkán* vagyis Kis-Leány faluban) pedig, mely Felső-Schönborntól délre, s ahhoz közel fekszik, Pfeifer Kilian és Pötz György foglalt el pusztatelleket.

Ugylátszik, hogy a bevándoroltak, kik otthon csak megerőltetve élhettek, itt oly válogatóságok lettek a részökre kimutatott tömérdek gazdátlan földekben, hogy elegendőnek találták csupán azokat művelni s használni, melyek készen állottak, s tisztítást és irtást nem igényeltek s csupán annyi magot vetettek, mennyi élelmőkre elegendőnek látszott, míg az uraság kívánata az volt, hogy a terményből tízed fejében minél többet bevehessen. Az uradalmi tisztség kénytelen volt az illető gazdákat több ízben meginteni, s arra szorítani, hogy kijelölt földeiket jobban, szorgalmasabban, s nagyobb terjedelemben műveljék.² 1739-ben elhatározta a püspök, hogy mivel a népesség csak nagyon gyéren szaporodik, a telepítés nagyobb erélyvel folytattassék s hogy a megszállásnál különösen a római katolikusokra legyenek figyelemmel. Az eddigi haszonnal sem ő, sem főtiszte nem lehetett megelégedve, mert eltelvén az első megszállóknak ígért hatévi mentesség, azok folytonos panaszok kíséretében annak meghosszabbításáért könyörögtek, jöllehet még 1736. márczius 4-én Würzburgból felhivta főtisztét, hogy mihelyt az lejár, tegyen neki javaslatot a jövő adózások szabályozása s a *robot kíméletes behozatala iránt*, mely elienszoigáimányok azonban az országban divatozó prestatióktól ne térjenek el s az itt szokásos gyakorlatot fogadja el zsinórmértékül. És csakugyan a megszállók robot teljesítésre is ráállottak de 1739 febr. 8-ról már azt kérdezi a püspök herczeg, hogy nem lenne-e tanácsos a robotok felét pénzül váltatni meg, oly nagy lévén most az uradalomban a munkaerő, hogy azt czélszerűen felhasználni lehetetlen. Itt bizonyára a régi ruthen községek jobbágysait is értette, kik hetenként két napig tartoztak dolgozni.

Rehwinkel uradalmi tiszt Munkácsról 1739. junius 16-ról jelenti Brayer János főfelügyelőnek s tanácsosnak, hogy nála több jobbágys jelentkezett taxa-fizetésre, a kik két forintot fizetnének fejenként, így tehát mindjárt néhány ezerrel szaporodhatnék az évi jövedelem. Említi, hogy

¹ A *Wekerle* család azután is sokáig élt Munkácson, nevezetesen *Wekerle Ulrik* tanácsos is volt 1781. évben, sőt leányági leszármazói ma is élnek itt.

² *Brayer János Henrik* főfelügyelő s volt württembergi kormánytanácsos iratai a munkácsi uradalmi levéltárban.

Duschek János József adminisztrátor az ökrös jobbágytól hat forintot kíván, de ily pénztelen időben a szegény ember annyit nem fizethet, s a mostani computus is mutatja az ily tulzott eljárás gyarló következeit, a mennyiben csupán a Krajna-vidéki jobbágyok 3266 frttal maradt adós. Szerinte egy forint telek-adó és két forint taxa elegendő lenne és ha az allodiális földek kilenczed mellett kiosztatnának, telkenként 12 napi robotnál többre szükség sem lenne. A felső-schönborni németek is kérik, hogy robot helyett taxát fizessenek; 1740-ben pedig a berezinkaiak kérték a robot leszállítását, állitván, hogy egy német község sem küzd annyit földjeivel mint ők.

A települtek roboton kívül még tizedet is adtak terményeikből. Ezenfelül minthogy Alsó-Schönborn egykor az *egri püspöknek* dézsmát tartozott adni, most ismét arra szorított s különösen az 1737—38-dik években meg is vették azt a lakosokon, mit megsokalván az uradalmi tisztség, akképp könnyített a lakosokon, hogy a megyétől évi tíz forinttal megváltotta magát, a tizedet pedig természetben vette be. 1741. április 16. az itteni főtisztnek írja a herczeg, hogy Geroldhofenből nála 6—8 német család jelentkezett, kik a munkácsi uradalomba szeretnének kivándorolni s kérdi, hogy akadna-e még ott számukra elegendő pusztahely? Meg is érkeztek azután és elhelyeztetek, de kész házakra nem találván, ronda viskókban kényszerültek tengődni, nem csekély mértékben vevén igénybe az uradalom segélyezését. A szűk esztendő s rossz termés miatt a megszállók sokat szenvedtek s többen innen meg is szöktek. Az 1770. évben kiütött *osztrák-poros* háboru alkalmából meghagyta a püspök, hogy a felkelő seregbe az uradalomra kirótt fegyvereseket állítsa ki a főtiszt,*) mit ő teljesített is. A püspök 1742. április 7-ről a főtiszthez irt levelében örül ennek, de viszont keseríti az, hogy ottani német alattvalói az idő mostohasága miatt nyomort szenvedtek, s ajánlja őket a főtiszt különös figyelmébe. Irja, hogy megnyugszik azon intézkedésében, hogy a szökéssel terhelteket megbüntette, s rendeli, hogy intse meg nevében őket s figyelmeztesse a hűségre s arra, hogy a magyar törvények a szökött jobbágyra szigorú büntetést szabnak; de viszont biztassa is őket, hogy a hűséges alattvalók mindenkor számíthatnak kegyelmére.

A *robotmunkát* az uradalom felhasználni nem tudván, azt a hol csak tehette, pénzzé változtatta. Ez eleintén nehézséggel járt, mert a

*) Az 1740. évben kezdődött háboru alkalmával, 1741. évi febr. 16-án Mária Terézia a felkelést sürgetvén, annak szervezésével itt gróf Károlyi Sándort bizta meg; minden nádori kapu után egy lovas embert vetvén ki, a világi és egyházi birtokosokon kívül. Beregmegyére esett 250 gyalog és 24 lovas; mely mennyiség felét az uradalom állította ki.

nép szegény volt, pénzre nehezen tudott szert tenni, azért rendelte el 1744-ben Brayer felügyelő, hogy az uradalmi tisztek a robotok megváltása körül figyelemmel járjanak el, nehogy panaszok és mozgalmak keletkezzenek, mely már egyszer oka volt az uradalom sülyedésének. Mindamellet kiméletes eljárás és a díj leszállítása mellett a taksát fizetők száma annyira növekedett, hogy a jobbágyságnak már alig egy heted része teljesíté az úri munkát. A váltásdíj pedig ez időben úgy volt megállapítva, hogy a gyalog jobbágy két magyar forintot, a zsellér 1 forintot, 2 ökrös gazda 4, négy ökrös 6 és nyolcz ökrös 8 forintot fizetett, s azonfelül minden telkes 12 napi munkát is végzett. 1746-ban azt végezte a főtisztség, hogy a robot időről-időre a körülményekhez képest emeltessék; így e határozat szerint, a munka díja föl-emeltetett 2 ökr után 5 frt 6 kr-ra, négy után 6 frt 48 kr-ra és a gyalogszeres robotja 2 frt 33 kr-ra; mely fölemelt díj Alsó-Schönbonra és Berezinka községre nézve 1750. évben ismét 4 és 2 forintra szállítottatott alá.

Ez évben (1746.) vette át nagybátyjától a herczeg püspöktől a munkácsi és szentmiklósi uradalmakat *gróf Schönborn Ervin Jenő*, kinek atyja az 1741. évben honfuisított Schönborn Anselm Ferencz és anyja *Montefort Mária Terézia* grófné volt, kik fioknak most elért nagykorúságáig uradalmukat 1740. óta gróf Schönborn Ferencz György trevisói érsekkel együtt kezelték. Az ifju és tetterős gróf új erővel fogott uradalmi emeléséhez s a jövedelmet rendszeres kezelés, tetemes javítások és beruházások, valamint új telepítések és gyarmatosítások által évről-évre növelte. 1746-ban az *alsó-schönborni* német lakosok, kik 1730-tól terménydézsmát adtak, ez évben 42 forintnyi taxát kezdtek fizetni érte. s szerződésileg arra kötelezték magukat, hogy a falujok mellett levő téglavetőből, melyet két év mulva Munkácsra helyeztek át, a Munkácson akkor épülő kastélyhoz nemcsak téglát és homokot szállítanak, hanem ott kézi munkát is végeznek; a *felső-schönborniak* pedig, kiknek telkeik még 1739-ben egész, fél és negyedre osztattak, 1748-ban arra kötelezték magukat, hogy a kastély felépítésénél szintén segédkeznek s a munkácsi gazdasági udvarba évenként 200 nyirfaseprőt szállítanak.

Beregszász városa a lezajlott Tököly és Rákóczy-forradalmakban élénk részt vévén természetes, hogy lakosai szintén meggyérültek s tömérdek házhely pusztán s néptelenül állott, melyekre az uradalom új birtokosa szintén igyekezett német telepesekeket behozni, annál inkább, mert sok szőlő parlagon hevert, s azoknak jókarba helyezése s új szőlők ültetése érdekében állott. 1746-ban június 29-én az uradalmi tisztek összeirván a *Beregszászon* megtelepedett német családokat, azoknak száma 36-ra ment, mert többen részint utközben, részint már Bereg-

szászból megszöktek, s elköltöztek. Így még Budáról, s utközben szöktek meg az ide szánt svábokból: Müller János György, Göbel Miklós, Manger Veron, Hilpert Máté, Herold János György, Nóth János György, Lang István, Ulrich Anna Mária, Hinternach János György, Klinger Borbála. Neubauer János, Eva és Dorottya, Sotlmann Ádám és Chrisztian Pál, ki Munkácsra, Bergmann Albert és Lothar András, ki Szent-Miklósra szolgálni ment. Beregszászon pedig tényleg megtelepedtek ezek: Tanger Péter a Gáti-féle pusztá telken; Eckert Mihály János a Pekári-féle teleken, Knorr Fülöp a Kardos-féle teleken; Hermann János Ádám, Gäpfert János, Rugamer Gáspár a Mezei Samu-féle teleken; Gerber József, Poperi Sebestyén a Szabó István-féle telekre szállt; Wachtlein Szabina, Rumpel Henrik a Csoma András telkére Vier-Heilig Mihály, Holzhangar András a Szönyi-féle telekre, Schmitt Jakab a Cseh János-félére, Reisz Miklós a Mezei Samu-félére, Klinger Gáspár a Molnár Dániel-félére, Heutinger Lukács a Raicska-félére, Jo János György a Kaszui Palkó-féle telekre, Krübelein Kata, Himpler Mihályné, Himler Mihály a Kovács István telkére, Walther János a Berzéti-féle telekre, Gräff Lukács, Conräd Márton a Móricz István telkére, Faulhaber Ádám *a ref. prédikátor telkére*, Chrisztian Mária Anna a Bogdáné telkére, Backh Mihály a Mikes-telekre, Metz Vida a Keresztes telkére, Bürger Aures, Auberger Márton és Hauszner Mihály, ki csakhamar Alsó-Schönbornba költözött.¹ 1750-ben április 6-án hatóságilag kibecsültetett az uradalom a Szunyog hegyen 12 szőlőt, melyeket a bejött sváboknak (svévek) birtokába művelésre átadott; ugyanakkor azon családok, kiknek lakóház nem jutott, építésre az uradalmi pénztárból 15—15 forintot kaptak. 1758. évben tíz új család indíttatott *Beregszászba*, kik azonban oda érkezvén, a magyarok közt nem találván jól magukat, elkiváncoztak onnan, hatan *Kuczovára és Kendereskére*, négyen pedig közülök Alsó-Schönbornba vitettek, s ott szállottak meg. 1759-ben azonban újak érkeztek Beregszászba, kiket azon évi január 12-én Krausz András János ottani uradalmi magtárnok foglalt jegyzékbe; ezek a következők, Ausztriából: Roáth Ferencz és József, Mayer János, Simon József, Hofman Sebestyén, Mühlbacher Sebestyén; *Preiszaczról*: Legeisen Mihály, Frach Anna Mária és Sangeorg Sándor. Ez időben szintén oda jöttek: Herot

¹ Az 1749. eszközölt Keglevich-féle dikális összeírásban előfordulnak 1746-iki jövevényekül: Holzhauser András, Krof György, Heidinger Lukács, Jó János, Schmid Jakab, Himler Mihály. Walter János, Haiszner Mihály, Senger Péter és Erkl Gáspár, kik hat évi adómentességet élveztek. *Munkácsra* pedig ezek: Konräd Tódor, Marksteiner Kristóf, Wimmerth Mihály, Müllner János, Hajhert Gy., Schmid Tamás, Pföd Jakab és Hoffmann Ignác.

Kristóf, Borg Miklós és János, Holzenthal Kristóf és János, Heck András, Gaul Márton, Weiszler Márton, Brenner János Frigyes, Brix János Ádám, Griebener Fülöp, Gothen János, Walter János, Hebermann Hermann és Mausz Anna Margit. Ezeknek, valamint a később megérkezett jövevények számára az uradalom telkeket igyekezték megszerezni, 1764-ben a beregyszász-városi hatóság által kibecsültette, s abba beléhelyezte a következő családokat:

<i>A telepített család:</i>	<i>A kibecsült telek:</i>	<i>Annak kifizetett ára:</i>
Hath Kristóf	Kovács István	13 frt 36 kr.
Brix Ádám	Szücs Miklós	25 „ 30 „
Eidel Mihály	Kormos Mihály	22 „ 6 „
„ „	Kis Ferencz	10 „ 12 „
Offner Henrik	Dékán János	10 „ 12 „
Schöndorf Mihály	Gründer Péter	17 „ — „
Weiszler Márton	Puskás János	12 „ 45 „
Stegel Ádám	Fazekas Gergely	11 „ 54 „
Petz Márton	Buza András	11 „ 54 „
Breuner Frigyes	Pásztor Mihály	12 „ 45 „
Stegel Péter	Vidor János	14 „ 27 „
Kuhn Mátyás	Pák Mihály	8 „ 30 „
„ „	Mészáros Sámuel	8 „ 30 „
Weiszgerber Péter	Márton József	12 „ 45 „
Schuly Ádám	Pap István	17 „ — „
Schrök Bernát	Kovács István	17 „ — „
Steinfeld Jakab	Szilvási János	15 „ 18 „
Jäger Wiand	Pál János	7 „ 39 „
Falk Boldizsár	Csirke János	13 „ 36 „
Sprebauer Fülöp	Miklós István	13 „ 36 „
Gipp János	Szepesi András	13 „ 36 „
Kuhn János György	Dékán János	12 „ 45 „
Ritter Neobald	Lőcsei István	11 „ 54 „
Metzger Ádám	Fazekas Mihály	14 „ 27 „
Stephan János	Paumann Miklós	15 „ 18 „
Engel Mihály	Balácsi Mihály	27 „ — „
Walther János	Gáthi Miklósné	15 „ 18 „
Festgen Kristóf	Gróff András	13 „ 36 „
Scharpf Mihály	Viski Kristóf	— „ — „
Schanz János	Deák András	— „ — „
„ „	Husztai Iván	— „ — „
Stagel András	Vadász Dániel	— „ — „
Fort Konrád	Pusztai András	— „ — „

Összesen 31 telek 394 frt 89 kr. értékben

Elhunyt Paumann Miklós telkét, az uradalmi tisztség Fittlinger Vendelnek adta később s a tanács 1764. nov. 29-én 14 frt 27 kr-ra becsülte. Látszik ebből, hogy itt a föld szerfelett olcsó volt, mi a

népesség csökkenésének s általános elszegényedésének tulajdonítható. 1761-ben a gróftól rendelet érkezvén, hogy a bevándorolt katolikusok, azok kérelmére a protestans hitfelekezetüektől lehetőleg elkülöníttessenek, 1765-ben a beregszászi németek is arra kérték az uradalmi főtisztviselést, hatna oda, hogy a tanácsba közülök is válaszszanak be valakit, s ha már közülök birót nem is választanak, legalább tegyenek olyant, ki az ő német nyelvöket is érti s velük értekezhetik, aminthogy már négy év előtt is kívánták, hogy ugy javadalmaik, mint szolgálataik az ottani magyarokétól különíttessenek el, nehogy ezek által elnyomattassanak s már akkor is kijelenték, hogy közülök akárhány oly értelmes van, ki a tanácsban helyet foglalhatna, mire mind számuk, mind foglalkozásuknál fogva igényt is tartanak. Később valóban részt is vettek a tanácskozásokban, de mindamellet, hogy mind vagyoniilag, mind számban szaporodtak, néhány évtized mulva lassankint elenyésztek. 1787. május 14-kén, minthogy az 1785. és 86-dik években az ottani szőlőhegyek rendkívüli bőtermést hoztak s ez kecségtetőleg hatott az ottani német lakosokra, kérelmük következtében a *Teje, Kisdobos és Kisbocskor* nevű hegyeken művelés végett kiosztott új szőlőrészleteket az uradalom Jung Vilmos, Frach József, Weiszgerber Bálint, Habith Pál, Würth János, Schmied Ksistóf, Lehnert András, özvegy Offner Henrikné és Frach Mátyás német telepesek közt. Ezeknek is ott ma már semmi nyomuk.

Daczára annak, hogy az uradalomban megszállt földmiveseket, kik jobbágy telket foglaltak hatévi mentességök letelte után a közönséges jobbágyi szolgálatokra kényszeríték, mégis a messze távolból folyton jöttek új idegen német családok. Igy 1745. május 10-ről Bécsből tudatta a gróf, hogy közelebb tizenöt frankoniai német család indult vizen Munkács felé, kik közül néhányan a szőlőműveléshez is értvén, a főtisztviség határozza el, kik és hányan telepíttessenek közülök Beregszászra, a többi pedig olyan helységbe, hol jó vízre találhatnának s az átvonuló katonaságtól sem zaklattatnának; nem szükséges, megjegyzé, hogy csupán művelt föld adassék nekik, hanem irtásra alkalmas erdőterület is. Ez utrakelt jövevények nevei ezek: Morgenthal János Mihály, Kuhn András öt gyermekkel s nővel, Vogel Kilián Kovács, Kiener János, Reusz Bálint harisnyakötő, Baulhelm Mihály ács 5 gyermekkel, Rettelberger Mihály, Roth Mihály 4 gyermekkel, Gutbrod Hansz 3 gyermekkel, Friesz Miklós, Landgraff Péter, Hannsz Jakab 3 gyermekkel, özvegy Winter Margit 3 leánynyal, König Dorottya és Kärn János Kovácslegény; majd mindenik 1—2 gyermekkel. 1749. decz. 8-ról pedig gróf *Montefort Mária Terézia*, özvegy Schönborn Ferenczné maga is a telepítés ügyét felkarolni óhajtván, pátensszerű felhívást adott ki, mely-

ben a megszállóknak következő kedvezményeket ígérte: 1. Nem lesznek örökösen lekötözöttök; 2. hatévig adótól mentesek; 3. kapnak házat, telket, elegendő földeket, szőlőket, fát, vetőmagot s első télre fejenként 1 pozsonyi mérő éleket; 4. elegendő tűzifát; 5. ellenszolgalmányul a hat szabad év elteltével a többi itteni megszállókkal közös adózást teljesítenek. E pátens alapján 1750-ben bevándorolt 19 sváb család, névszerint: Paulleisz József, Rueth József, Legeisen Mihály, Sigfstein Mátyás, özvegy Gebhárd Rozina, Frech Mihály, Vogel József, Hanenstein János, Vogel Mihály, Akermann Protász, özvegy Zink Anna, Störz Jakab, Siebner Mihály, Glázer Mihály, Jerg Sebestyén, Mózer Mihály és Weibl Antal; kik ugyan Beregszászra rendeltettek, de onnan csakhamar Pósházára költöztek. Ugyanazon évi április 21-kén érkeztek meg Pósházára: Demling András, Mamel Gáspár, Schneider János György, Stephan Jakab, Vogel János, Weith Mihály, Schielling János és Göbel János György.

Pósháza régi helység volt a munkácsi vár területén hasonló nevű urai már a XIV. században itt laktak, majd a várhoz került vissza, amidőn 1630-ban Pósházi Ábrahám és János magvaszakadtával azt gróf Eszterházy Miklóstul Kigyósy Ferencz és István hű szolgálataik jutalmazásául kapták s a XVII. század közepéig birták, a midőn Lorántffy Zsuzsána 3000 frton visszaváltá s a várhoz csatolta; az ezután bekövetkezett háborus időkben azonban néptelenné vált, mert az ez időben oly nagy szerepet játszott vár közelében feküdt. 1750-ben ismét nyolcz frankoniai család érkezett meg ide 55 fővel s a tisztség utasított, hogy mivel az elpusztult helység jövő sorsa biztosítva van, régi nevét is változtassa meg s ezentúl neveztesse el a grófné emlékére *Monfortsorge*-nak, mit az itteni uradalmi tiszték meg is tettek, a helység több évtizeden át így neveztetett, nyoma még a munkácsi rom. katolikus lelkeszség anyakönyveiben is megtehető s az okiratokban is így fordult elő; de nehéz kiejtése miatt a környékbeli ruthének és magyarok bizonyára nem szívesen használnván, nem sokáig tartá fenn magát, s kizárólag ősi *Pósháza* neve, maiglan divatozik. Ugyanakkor meghagyta a Bécsben tartózkodó gróf, hogy az utóbbi megszállók részére 420 morgen (német hold) szántó és 33 hold kaszálóföld osztassék ki. 1761. május 20-án gróf Schönborn Jenő Ervin Binderhoven nevű főfelügyelőjének elrendelte, hogy a pósházi (Monfortsorgei) és beregszászi németeket, mivel mentes éveik most teltek el, adózásra és egyéb ellenszolgalmány teljesítésére szorítsa, a köztök kiosztott előlegek visszaadását pedig gondosan eszközölje. 1768-ban a pósházai megszállók szerződésileg arra kötelezték magokat, hogy az eddigelé fizetett 40 frt telekadó helyett, minden házhelytől egy öl tűzifát vágnak, 4 frt taxát fizetnek

és két kisebb és két nagy gerendát szállítanak be Munkácsra. Ez ideiglenes szerződést aláírták az akkori uradalmi tisztség nevében: Kobolt inspektor, Schefferik J., Cserszky János pénztárnok, Hitscher György mérlegmester, Kirchenkopf Antal és Wischniak. Póсахázán akkor helységi bíró volt Gerber József, ki adómentességet élvezett, valamint a tanító és Sajovetz János nevű tizedes; ezenkívül élt ott 16 család, kik évenként 40 frt taxát fizettek és 23 öl tüzfát vágtak és szállítottak. Az 1774-diki összeírás szerint lakott Póсахázán 19 család, kiknek nevei ezek: Kuzmann Péter, Glasz Antal, Gerber Gáspár és György, Stadler Mihály, Kuzmann Mátyás, Knobloch Boldizsár, Zipf Mihály, Kuzmann György, Fogel Lőrincz, Knobloch Miklós, *Lieb Dávid*,¹ Weron György, Murnik Lukács, Demling János, Petz Rikárd, Demling Gáspár és György és Fogel András. 1792. május 11-kén megengedte a főtisztség, hogy tízenegyet itteni lakos magának birtokához még egy-egy hold földet kiírt-hasson.

Felső Schönborntól kelet felé szelid lejtésű hegység emelkedik, melynek oldalain, sőt ormain is tágas fensíkok termékeny talajjal találhatók. E hullámos heglánczon fent a magasban fekszenek egymás mellett, tölgy- és bükkfaerdőktől elkülönítetten Kendereske, *Kucsova*, (mely a 17. században *Korczovának* nevezetett, mi cserjést, bokrost jelent) tovább kelet-dél felé a hegyormon *Berezinka*, másképp *Kisleányfalva*, azután *Nagyleányfalva*, majd *Zsófiáfalva*, *Fogaras* és ezzel szemben nyugot felé egy völgyön túl emelkedő lejtőn *Bartháza*, melynek déli határa már a *Szernye* tölg lenyulik. Midőn a Munkács városhoz közelfekvő Alsó- és Felső-Schönborn helységeket az új jövevények már egészen elfoglalták, az ujon érkezőknek tovább Berezinkán és *Nagyleányfalván*, valamint *Bartházán* mutattak ki telepítési helyeket. Berezinkán a régi ruthén jobbágyok közül még laktak egynehányan, köztök bizonyos *Pechnyo* másképp *Fehér Mihály* is, ki kenéz vagy soltész-telket birt, s kit Roszhirt Gáspár uradalmi főfelügyelő 1745. évben nov. 10-én arra birt, hogy hagyja el telkét, s engedje át a frankhoni németeknek, mit ő át is engedett, Richard János Tamás uradalmi pénztárnok állítván ki erről az oklevelet, mely szerint a telekről minden további jogfentartás nélkül lemond. 1750-ben a *felső-schönborni* bíró Kuzmann Péter következő új megszálló németeket hozott be, ugymint: Demling András, Mamel Gáspár, Schreiter János György, Stefan Jakab, Vogel János, Weith Mihály, Schiegling János és Göbel János Györgyöt. Ez évben kötelezték magokat 3 évre a felső-schönborni előbbi megszállók

¹ Hogy *Munkácsy Mihály*, hírneves festőnk a *Lieb* családból származik, köz tudomásu.

az uradalomnak robot-váltásig és telekadóul 64 frtot, az alsó-schönborniak pedig e czimen 50 frtot fizetni az 1757. évben pedig *Frantz* János kérte a tisztséget, hogy összes ellenszolgálmányait megválthassa.¹

II.

Jölehet *Munkács* körül a pusztá telkek nagy része így már benépesült, mégis azontul is tömérdek állott üresen. A főtisztség sőt maga az uradalom tulajdonosa is azon iparkodott tehát, hogy még több becsületes munkás megszállókat kaphasson; e végből Bécsből 1760. február hó 21-én a következő új német felhívást bocsátott ki a gróf:

„Én római szentbirodalombeli gróf *Schönborn Buchheim Wolfsthal Ernő Jenő*, Reichsberg és Steppenheim ura, Wiesenheiti gróf stb., a göllersdorfi, wayerburgi, mauteni, heuszeni, stammi és veilerni, ugyszintén a munkácsi és szentmiklósi uradalmaknak, továbbá a birodalombeli Parsbergi szabad birtoknak ura stb., ő császári kir. felségének valóságos udvari tanácsosa és kamarása, osztrák főasztalnok és főzászlós, Beregmegeye örökös főispánja stb., ezennel tudtul adom mindenkinék, hogy mivel Magyarországon, a lengyel határszél mellett fekvő, 13 német mértföldnyi hosszú és 10 mf. szélességű nagy terjedelmű *munkácsi és szentmiklósi* uradalmaim a múlt századokban s folytatólag 1711-ig a lázadások és háborúk folytán olyannyira néptelenekké lettek, hogy azokat néhány ezer új jobbágygyal nagyon könnyen be lehetne népesíteni s azok az uradalmaimhoz tartozó 3 városban, t. i. Munkácson, Beregszászon és Váriban kézművességgel és szőlőműveléssel, de főkép a vidéken mezői munkával lényeges és bőséges életmódot találhatnának, kijelentem, hogy ezen uradalmaim egy folytonosságban fekszenek, egyik részében a legtermékenyebb földdel, réttel és borteremő helyekkel, ugyszintén erdősséggel, más részében pedig hét mértföldnyi hosszú hegylánczatok közt oly szép, s termékeny völgyekkel, hogy azok tiszta folyóik, csörgedező patakjaik s friss üde levegőjük által a legegészségesebb talajt képezik. Itt a római katolikus vallás mellett a reformált és protestáns vallások is megtüretnek és szabadon gyakorolhatók s saját lelkészeikkel ellátvák. Ha nagyobb számmal költöznének be protestáns hitűek, részökre új lelkészségről is fognék gondoskodni, úgy javadalmazásukról, templomok, iskolák és paplakok emeléséről; ugyszintén a r. katolikusokét illetőleg. Intézkedni fogok,

¹ A *Frantz* család később Munkácsra költözött, itt különféle kézművességet gyakorolt évtizedeken át, s mind vagyoniilag, mind tekintélyben emelkedett; 1848-ban nevét *Ferenczyre* magyarosították az utódok, kik ma is jólétben élnek s előkelő szerepet visznek.

hogy az egy felekezetibeliek együttesen telepedjenek le, mi annál könnyebben megtehető, mert az egyes falukban száz, kétszáz, sőt több ház építésére is bőséges és elegendő hely van nagy mennyiségű szántó és kaszálóföldekkel.

E helységek nem néptelenek ugyan egészen, mert néhol 2, 3, 6, 10. és 12. görög-egyesült vallásu orosz (ruthén) család lakik, de ezek most elszórtan tartózkodnak, őket ennél fogva más népesebb helyekre lehetne áttenni s helyeiket az új jövevényeknek átadni, hol ezek e szerint már kész lakokat is találhatnának, melyeket idővel kényelmesebbekké alakíthatnának. A mezei munkásokon kívül kézművesek, iparűzők is alkalmas megélhetési helyeket lelhetnek, különösen a posztó és gyapjuszövők, harisnyakötők, kelmekészítők, selyem és kartongyárosok, takácsok, fonók, bőrkészítők, timárok, szücsök s más ily nyerstermény-feldolgozók bő kereseti forrást találhatnak, mert a mesterségükhöz szükséges nyers anyagok bőven és olcsón kaphatók. Sőt készítményeik értékesítéséről is kezeskedem, úgy arról is, hogy élelmüket könnyen megszerezhetik. A bányaművelést is életbe léptetni óhajtván, ily bányamunkások szintén alkalmazást nyerhetnek. Az iparosok és kézműveseknek tehát, ha idejönni vágnak, könnyebb utazás tekintetéből, nem szükséges szereiket is magokkal hozni; legfeljebb aczélszerszámaikat vigyék el, mert a többi Magyarországon könnyen beszerezhetik. Legcélszerűbb nekik Ulmba menni, s onnan a Dunán Budáig lehajózni. Regensburg, Passau és Linz mellett elhaladva, szálljanak ki Bécsben és jelentkezzenek nálam. Budán biztost fognak találni, ki őket utbaigazítja, a szükségesekről gondoskodik, pénzzel ellátja, s Munkácsig elkíséri. Különbén, hogy maguknak a magyarországi állapotokról előleges tájékoztatást szerezhessenek, szabadságukban állandóan oda egy-két emberüket kiküldeni, kik a telepítési helyeket meg szemléljék s Bécsben tőlem szintén utasítást és igazolást nyerhessenek.

Telepítési feltételekül ezeket jelölöm ki:

1. A megszállók minden robot és hábéri szolgálattól mentek lesznek, s bármikor visszaköltözhetnek.
2. Minden megszálló kap a faluban házhelyet.
3. Kap épületi fát.
4. Első évben élelemre fejenként egy mérő rozst ingyen.
5. Külső birtokul 30 hold földet.
6. Marhái számára szabad legelőt.
7. Marhaszerzésre pénzeloget vagy a majorokból marhát.
8. Hat évi adómentességet.
9. Kap kőépülethez szabad kőtörés, mészégetés és téglagyártásra engedélyt.
10. Kézművesek a városokban ingyen kapnak belseitelket.
11. Ha a faluban a kézművesek idővel megszorodnának, mezővárosi és vásártartási jogot is szerez az uraság.
12. Szőlőművelőknek alkalmas helyek vagy parlagszőlők és házhelyek ingyen adatnak.
13. Ellenszolgálmányul a megszállók három év után;

az itt divó bor és terménytizedet, s robot helyett telek-adót s féltaxául 2 rajnai frtot fognak fizetni, mely utóbbi a negyedik évtől 4 frtra emel-
 tetik. 14. A megtelepedett kötelezi magát arra, hogy lakóházát két év
 alatt felépíti, de ha később elköltözik, azt földével együtt másnak elad-
 hatja. 15. A bevándorlók kötelesek szükségleteik fedezésére legalább
 száz birodalmi tallért hozni magokkal. A Bécsben jelentkezők,
 aláírásom és pecsétemmel megerősített igazolványt kapnak igényeik
 biztosításaul.“

Még azon évben Mozer Péter nevű telepes behozott 13 új csa-
 ládot, kik közül Halbrechtsberger József, Hempelstetter József és
 Maintzner János György nagyobb mennyiségű földet kértek az urada-
 lomtól *Kendereskén*. Május hónapban pedig megjelent *Krausz* Pál a szepes
 megyei *Gölniczbányáról*, s ajánlatot tett arra nézve, hogy ő kész onnan
 munkaképes bányász embereket behozni s kérte, hogy erre nézve páten-
 szerű hirdetménynyel lássák el. Meg is kapta a felhívót, mely-
 ben telepítési feltételekül ezek voltak megszabva: 1. robotot ter-
 mészetben nem fognak teljesíteni. 2. Eleintén kapnak ajándéku-
 lélelemre egy pozsonyi mérő életet. 3. Házépítésre és konyhára fát.
 4. Makkoltatást olcsó áron. 5. Lakóhelyül belsőteltet. 6. Hübéri adó-
 mentességet; azontul fizetnek 3 évig három és azontul 6 frtnyi taxát.
 7. Bármikor eltávozásukkor a felüléptményt eladhatják. De megelőzőleg
 április 20-káról bizonyos Redecker András irt a munkácsi uradalmi
 praefektusnak, hogy Gölniczbányáról negyvenen készülnek oda, s hogy
 ketten már jelentkeztek nála, kik április 28-án néhány családdal Kassára
 érnek, kikért az uradalom oda fogatot küldjön; megjegyzni, hogy ezeket
*Bresztón** lehetne elhelyezni; majd április 26-ról tudósítja, hogy Bodnár
 András és István, Kosztjár, Vasko és Borsa Márton négy családdal
 szintén Munkácsra költöznek; s hogy hallomás szerint, *Mozer* Svaiczból
 74 családot hoz be, kiket Hoisfalván (Nelipina) kellene elhelyezni. Ké-
 sőbb ismét írja, hogy mivel április 28-ig választ nem kapott, kénytelen
 volt az induló gölnicziek számára alkalmatosságot fogadni, s őket azon
 Kassáról elindítani. 1760. július 27-én gróf Schönborn Jenő Ervin ren-
 deli, hogy ezentul a főtiszttség csak oly német jövevényeket fogadjon el
 megszállókul, kik legalább 100—150 rajnai forintot képesek kimutatni,
 hogy azonnal hozzá kezdhessenek házaik építéséhez; ha Redecker
 kamarai tanácsos ilyeneket összegyűjt, fele utjokban küldjön a tisztég
 eléjük fogatokat s lássa el az ígért marhával és vetőmaggal; földhasz-
 nálatra pedig jelöljön ki oly tereket, melyeknek fele vagy harmada áll

* Bresztó ma *Ormód*-nak neveztetik, ruthén helység a bresztói Gyl nevű
 erdőségben, kilátással a Latorcza völgybe.

müvelt földből, a többit pedig irtsák ők magok. Irja továbbá, hogy a ruthén (orosz) faluk megszüntetése s az ott szétszórtan lakó jobbágyok összevonása, még most maradjon függőben, míg a krajnai s bartházi kerületben legalább kétszáz család elhelyezve nem lesz s a népesség annyira megszorodik, hogy az új telepítés fölöslegessé válik. Csak azután történjék az, hogy a tisztség az oroszokat a kijelölendő falvakban összevonja, hol nekik aztán csupán annyi földet méressen ki, mennyi megmunkálásukra elegendő lesz. Különböztet megjegyzi, hogy Munkáctól a lengyel határig kevés oly föld található, mely pusztán heverne s hogy az uradalmi magán gazdálkodással, az allodiaturával és majorságokkal fel kellene majd akkor hagyni, midőn a népesség annyira megnövekszik, hogy a majorsági földeket is fel lehet osztani majd köztök. Igyekezék tehát a tisztség a *robotot taxára* változtatni, mi részletes jegyzékben kimutatandó. Ő ez esetben csupán a terménytizedet és a telekadót kívánná megtartani, melynek kiszámítása szintén felterjesztendő; e tekintetben egyezkedések kísérlelendők meg s reméli, hogy ez az új állapot az uradalmi pénztárba többet fog jövedelmül behozni, mint a saját regie-ben való gazdálkodás.

A gróf e propositiójára a főtisztség 1760. október hó 7-ről azt válaszolta, hogy igyekezni fog akaratának megfelelni, mert az ő véleménye is az, hogy vagy nagyobb szorgalommal s jobb, képzettebb s tapasztaltabb gazdatisztek és tisztartók s felügyelők alkalmazása által történjék a gazdálkodás, vagy pedig az urbéri járandóságok s a földek bérbeadása által növeltesse a jövedelmek. Majd július 15-ről Schmalzer András uradalmi praefektus a grófhhoz intézett jelentésében kiemeli, hogy a jövőben beköltöző németek robot helyett 6 frt robotpénz-fizetésre és telekbérre köteleztessenek, mi sokkal jövedelmezőbb lesz, mint a természetben lerovandó munka. Azonkívül az új jövevényektől terménytized helyett külön hat forintot kellene szedetni, mi az itteni terményáraknak jobban megfelelné, lévén most (1760.) egy köböl buza ára 2 frt 30 kr, a rozsé 1 frt 30 kr, a zabé 1 frt a tengeri s árpáé szintén 1 frt. Mindamellet nem kellene lemondani véglegesen a természetbeni dézsmáról sem s így fentartani a jogositványt a megváltás- és a dézsmaszedetésre nézve, a mint azt majd a folyó árak mutatnák. Ezen újítást, megjegyzi naíval, nem fogják ugyan a telepesek örömezt fogadni, attól tartván, hogy főleg a rossz években kellene nekik a vetemény árát megfizetni, de meg lehetne őket írásban nyugtatni azzal, hogy olyankor a termény megbecsültetnék. Egyéb szolgálmányokat, mint tűzifa vágást és behordást, s egyéb itt szokásos adózásokat szintén be lehetne hozni s az új bevándorlók pátenseibe, igazolványaiba bejegyezni. Arra is figyelem lenne fordítandó, hogy megszállókul ezen-

túl vagyonos, magát jól bíró és jámbor emberek szereztessenek s ne oly szegények és bizonytalan erkölcsűek, kiktől vajmi kevés haszon háramlik az uradalomra. Ezekkel majd elbánná azután a főtiszttség, kijelentvén nekik, hogy az Excellentissimusnak mindegy akár német, akár ruthén csakhogy hasznos jobbágya legyen s hogy mindegyik egyenlő bánásmódban részesüljön. *Annyi bizonyos*, írja tovább, *hogy most még a ruthén jobbágytól több jövedelme van az uraságnak, mint a német megszállóktól, mert emezek korlátolt egyezkedéstől függnnek.* De ha majd megváltozik a viszony, úgy bizonyára a német telepesektől fog nagyobb haszon háramlani, mert köztudomásu tény, hogy a rusznyák a teremtőnek egy tunya, rest alkotása, ki régi rosz szokásaihoz mereven ragaszkodik; ellenben a német sokkal igyekezőbb és rationalisabb, ki oly módokra is gondol, melyekkel a szántóföldeket s szőlőket jobban megművelhetné s termékenyebbé tehetné s így magának is jobbletet szerezhethetne. A tervezett robot- és terménytaxára már most is ama 13 német családot lehetne fogni, kiket Mózer Péter Pestről be szállít s kiket egy új helyre lehetne telepíteni. Azon évi október 7-ről Schmalzer praefektus a birodalmi grófhhoz intézett jelentésében az új jövevényekre panaszkodik; mondván: kénytelen bevallani, hogy oly haszontalan, engedetlen emberekkel, mint a kik az idén (egyét kivéve) bejöttek, vajmi kevés jót és hasznost lehet kivinni. Egyik sem akar közülnök olyan telket elfogadni, amihez csak egy kis földet kellene még kiirtania, e helyett más itteni emberekkel alkudoznak telkeik és házaik átengedése iránt, holott én, megjegyzi a praefektus, a kész jó földekre elég oly alkalmas embereket kaphatok itt is, kik vonó és más marhákkal is el vannak látva s így azonnal hozhatnak hasznot. Itt pedig annyi a haszonnélküli erdőség és cserje, hogy annak kiirtása csak a földművelés s gazdaszat javára szolgálhatna.

A következő 1761. évben nov. 22-én a gróf ismét egy új hirdetést bocsátott ki, az előbbiekhöz hasonló feltételekkel s csupán ama módosítással, hogy robot helyett 4 frtnyi taxa köttetett ki. Azon évben a főtiszttség a gróftól oly utasítást kapott, hogy a katolikusok a protestánsoktól lehetőleg elkülöníttessenek. 1762. évben tudatta pedig Bécsből hogy háromszáz család készül bejönni s így azok elhelyezésére tegye meg a főtiszttség a kellő intézkedést. Ezekből április 22-én nyolcz család kelt utra, ugmint: Bachmann János, Elbert János György, Scher Mátyás. Tanger János György, Sommer Jakab, Heinrich Fülöp, Neumeister József és Brucker Bálint, majd április 25-én Pausch János Jakab és 26-án Lesbach Konrád; május 19-én Morgenthal János György, Morgenthal András, Hanauer János és Grefl János György, kik Kuczován helyeztettek el; majd Mozer Péterrel Schmiedgruber András és Grätzel

József. Ugyanakkor megrendelte a gróf, hogy Mozer Péternek a főtiszttség fáradsága díjául annyi két forintot fizessen ki, a hány német települőt hozott be. 1763. febr. 20-ról a gróf Bécsből az 1760. febr. 21-ki felhíváshoz hasonlóít bocsátott ki. Azon évben bejött a német birodalomból nyolcz család; még pedig május 10-ki utlevéllel *Bartházára* Szailer János, Raster Mihály, Spirer Ferdinánd, Steiner Mihály, Eckschmidt János, Maurer Mátyás, Szailer Ferencz, Kugelgruber Ferencz és Breuer András. Majd azon évi május 13-án panaszt emeltek Mozer, Bachmann és Morgenthal András a grófnál, hogy a felhívásban hirdetett és igazolványukban biztosított feltételeket a tisztek nem teljesítik kellően; mire a gróf leirt s őket a feltételek pontos megtartására utasítá. 1764. évben jöttek *Bartházára*: Moldaschel Ferencz, Schin József és Meta Mátyás, kiknek az uraság $8\frac{2}{4}$ köből gabonát adott. E szerint akkor már *Bartházán*, hol az orosz ősi lakosok elkülönítettek a németektől, már 23 bevándorolt család volt, kik egyenként hatezer ölnyi földet birtak telkük után. Márczius 31-ki utlevéllel ellátva pedig új német megszállókul megérkeztek: Amarein József és Schneewisz János, kik Kuczovára osztattak, Frey János György Munkácsra került, Kargler Gáspár *Bartházára* és Vimmert János Mihály puskaműves, ki utiköltségre száz forintot kért, Munkácsra; míg Speiser Antal, Bäcker Péter, Schrek János és Weber Benedek *utközben Gödöllőn* maradtak el s ott telepedtek meg.

Hogy a Munkács körüli falvakban lévő élelmes németek az ott elterjedő nagy tölgyerdőségeket milyen szabadon használták, kitűnik Schmolzer prefektusnak a grófhhoz intézett panaszos jelentéséből, melyben előadja, hogy a felső-schönborni és más német lakosok a vár számára pénzért ölfát vágnak és szállítanak s az uradalomnak egy krnyi haszna sincs abból, sőt az erdőséget gondatlanul pusztítják, ami jövőre eltiltandó s akkép lenne módosítandó, hogy utalvány nélkül senkinek se legyen szabad élőfát levágni; az ölfáért pedig valami csekély díjt fizessenek, elegendő hasznokul maradván nekik a vágatás és fuvarozásért járó fizetség. 1765. július 4-ki igazolvánnyal megérkeztek az uradalomba: Hoffbek Jakab, Éder János, Tängl Mihály és Bertalan, Daller András, Binder Bertalan, Lautner Mátyás, Fido András és Gitel János. Ugyanazon évben birtak az összeírás szerint *Kucsonán* következők: Pausch Jakab, Honauer János, Morgenthal András, Pachmann, Tazsinger, Zeer Mátyás, Schneewisz, Mozer és Taucher Zsigmond összesen 84,865 és más helyen 10,200 □ öl szántó és 14,845 □ öl kaszáló földet. Október 20-kán pedig bejelenté a tisztségnél a felső-schönborni bíró *Pfeiffer Kilián*, hogy a faluban hét olyan ifju meglelt ember van, kik alkalmassak arra, hogy külön telkeken helyeztessenek el és külön családokat képezzenek; névszerint ezek: Pfszter János Ádám, Bittel Erneszt,

Pfeiffer Tamás, Tellingner Ferdinánd és Henrik, Knobloch János Ádám és Pfeiffer János. 1766. május 31-ki bécsi igazolvánnyal új csoport érkezett, névszerint: Götz János Gy., Rex János Gy., Jung János Vilmos, Mohr János Gy., Diel János Keresztély, Gürtelhoffer János Gerlach, Veigenbach János, Eylen János Ádám, Gürtelhoffer Miklós, Schmid János Kristóf és Guthanasz Antal, kik Bárházán, Leányfalván, Pisztraházán és Kučován elhelyeztettek, míg Arnt János Henrik visszatért. Azon évben tette az uradalmi tisztség bírójá A.-Schönbornban Hungréder Györgyöt és F.-Schönbornban a megöregedett Pfeiffer Kilián helyére Kaszt Boldizsárt; ugyanott működött tanítóul *Dellinger Sebestyén*. Az 1767. évben felmentették a felső-schönborniak a robottól, favágatástól és seprőszállítástól, de ehelyett váltságul tartoztak telkenként 4 frtot fizetni és két kisebb s 2 nagy szál gerendát szállítani be Munkácsra.

A jobbágyok s új megszállók munkáltatása és adóztatása ez időben több ízben képezte a kísérletezés tárgyát. Még 1754-ben rendelte el az uradalom tulajdonosa a főtiszttség ajánlatára, hogy a tisztek a jobbágyokat sem a taxa, sem a robotemeléssel ne zaklassák ugyan, nehogy tüntetésre s panaszokra nyujtsanak alkalmat; de ha a krajna- és viznice-kerületeket 6 nap helyett 12 napi robotra lehetne alkalmaztatni, az nem ártana. Ily kísérletnél szép szerivel járjanak el, adjanak nekik kenyeret és sört ételmezésül, de erőszakkal ne kényszerítsék őket; előbb fausztatással kellene azt megkezdeni. Még 1770-ben is tart e kísérletezés. A főtiszttség kevesli az előbbi ellenszolgálmányt s az alantas tiszteket arra is hívja fel, hogy a falusiakat a tüzifa beszállítására is kezdje szoktatni. 1773. évben a bARTHÁZI németek panaszkodnak a grófhöz intézett kérvényökben, hogy azelőtti 3—4 frtnyi taxájuk most 6—7 frira emeltetett; Neubauer Pál és Kölbél József pedig előadják, hogy az uradalomtól előlegül kapott marhájuk elhullván, ők ahelyett saját pénzükön kényszerültek egy pár ökröt 34 frtéért, két tehenet 35 frtéért, egy hároméves bikát és két borjut 15 frtéért venni; Kölbél pedig vett két ökröt 42 frtéért, egy tehenet 14 frtéért, egy tehenet borjustól 21 frtéért s a község egy bikát 14 frtéért, mit most az uradalmi felügyelő tőlök elvenni akar. E panaszt Kühtreiber András bíró is igazolja, azzal a megjegyzéssel, hogy a lakosok immár annyira meg vannak terhelve robotozással, hogy azt csak nagy erőtetéssel végezhetik s annál kevésbé győzik, mert némelyik már 12 napot töltött s a *templom építése* körül 1—30 fuvert végzett; panaszolják, hogy a malmoknál is zaklattatnak, mert 4—5 napig kell várakozniok az örléssel és 3—4-szer 2—3 mértföldnyi utat hiába megtenniök s jó lenne, ha az uraság Bartházán is egy malmot állíttatna fel.

Eközben pedig megint új jövevény csoport érkezett melyről a főtiszt 1771. aug. 16-kán azt jelenté a grófnak, hogy a grófi furir igazolványával ellátott 13 német család három hét előtt megérkezvén, ők a felhívás értelmében kész szántó és kaszáló földeket követeltek, mivel pedig Munkács körül ily helyek már nincsenek, a felügyelő néhány tiszttel kiment a Krajnára és ott Leányfalva és Fogarason talált is számukra való pusztahelyeket 10 mérőnyi szántó-földdel, melyeket még ez őszön be lehetett volna vetni s azonfelül elegendő mennyiségű gyéren benőtt s könnyen kiirtható cserjés területeket; de a jövevények nem elégedtek meg ezekkel s azért négy család azonnal elvált, t. i. azok, kiknek némi pénzkészletök volt s *Tisza-Ujlakra* s vidékére távoztak. A többi 9 család pedig itt maradt és urasági cséplésnél alkalmaztatik; közülök nyolcz család csak tengődik, mert valóságos koldusok, gyermekeik házról-házra járva keresik kenyeröket, azonfelül kiütött köztök az inláz, a miben egy nő már meg is halt. Valóban, megjegyzi a főtiszt, „ily koldusokkal való telepítés Excellentiának nem javára, hanem inkább kárára válik, a becsületes tisztnek pedig roppant gondjára.“ Miért is kéri őt, hogy jövőben ily gyámoltalan szegény, ágról szakadt népet ide ne küldjön, mert 1. elfoglalható kész jó telek művelt földekkel s rétekkal az egész uradalom területén már nincs több, csak mintegy 5—6 család számára való; 2. mert az uraságnak nincs készletben marhája; s 3. mert ily nyomorult nép a lakóházakat fel nem épithetvén, éveken át hasztalanul tengődik s *igy sokkal czélszerűbb lenne, ha a gróf az idegen ismeretlen németek helyett az itteni jobbágyoknak egy kenyéren élő felnőtt fiait helyeztetné át külön telkekre, a mint az máris helyenkint jó eredménnyel megtörtént.* Erre a gróf szept. 6-áról válaszolá, hogy mivel földhiány miatt a bevándorlottak közül a négy legjobb család elment, ennél fogva jövőben ily kötelezettséggel többé senkit sem fog oda küldeni; különösen pénzetlen embereket nem, kik neki már itt is sok bajt és kellemetlenséget okoztak ő is jónak látja tehát, hogy a régi jobbágyok fiai tétessenek át új telkekre. 1773-ban új csapat jött, még pedig nem a felhívási pátensre támaszkodva, hanem saját ösztönükből s költségükön; ezeket is *Fogarason* s vidékén akarta a tisztség elhelyezni, de mivel ott vizhiányt tapasztaltak, elvonultak. Majd azt is jelenté a tisztség a grófnak, hogy megszálltak Leányfalván most Wey György és Lissz Szervác családjaikkal, kiknek földeit a kucsovai és felső-schönborni szomszéd telepek jóakarathból felszántották; június 21-ről pedig tudatta, hogy több családot már nem lehet befogadni, mert az itteni jobbágyok egész fél és negyed telkesekre lévén osztva, ezek szerint végzik a robotot és fizetik a közadót s így ezektől az ily földeket elvenni s az

új jövevényeknek hat évi mentesség mellett kiadni, annyi lenne, hogy az adókat az uraság fizesse értök, mert immár minden jobbágyföld adó alá össze van írva s így a betelepíteni szándékolt családok számára a pátensben ígért minőségű 470 hold földet s ugyanannyi irtást elő nem teremthetik többé, kaszálókról pedig szó sem lehet. A most említett pátensben pedig, mely június 3. kelt, azt ígéré a gróf a nála jelentkezett németeknek, hogy 1. a szükséges házhelyeket és külső földeket ingyen kapják; 2. elegendő épületi és tűzifát; 3. a közadókra nézve 6 és 4 az uradalmi ellenszolgalmányokra nézve 3 évi mentesség biztosítatik részökre; 5. hogy nem lesznek örökötelezettségű alattvalók. E 28 család nevei ezek: Martin Gy., Graf Henrik, Tabor János, Weber János Gy., Fritz János, Milcher Ján., Schmid János Gy., Baumgartner Andr., Neumann János Gy., Huber János, Koller János, Stein Péter, Pleser János Péter, Dorner János Péter, Welner Keresztély, Wingendorf János Péter, Becher János Gy., Fedio Miklós, Buttermann Henrik, Stahl János Ferd., Müller Anna Katalin, Libons Kata, Gortz Anna Éva és Teutscher Erzsébet. Julius 9-ről azt írja a gróf, hogy ezentul egy bevándorló se részesüljön a pátensszerű bánásmódban, mert a jelenlegi drágaság és rossz termés azt úgy sem engedné meg s ha némelyek mégis önköltségükön ide jönnének, azok elégedjenek meg olyan földdel, minőt nekik a tisztek kijelölnek, annál kevésbbé küld pedig ujakat, mert ezt a most életbe léptetett királyi urbéri rendeletek és törvények sem engedik meg többé. 1773-ban a bartházai 29 német családtól taxa fejében befolyt 88 frt s az állami kerületből e czímen 564 frt 17 kr. 1774. évben találtattak a Mária-Teréziai urbér folytán tett bizottsági összeírás alkalmával: *Kucsován*: Tainzinger Gy., Pauman János, Girgi Gáspár, Szeer Mátyás, Merthfintnai András; *zsellérekül*: Küzmann Mihály, Srek Gy., Sailer József, Gruber Antal, Pfeiffer Tamás, Dittel András, Alberth Keresztély és Schneeveisz János; *Nagyleányfalván*: Morgenthal Kristóf, Müller János, Feszler Ádám, Kreitner József, Lisz Szervác, Scherme Mátyás, Weil Gy., Karm József és Kristóf és Sin Pál. Az orosz lakók külön vannak felsorolva. *Berezinkán* pedig: Lautner Gy., Roth István, Orosz János, Tellinger József, Zipf Gy., Müller Miklós és János, Pfiszter András és Schepenthal János. 1781. márcz. 6-án meghagyja a gróf *Maiszlík János*, főinspektornak, hogy a Németbirodalomból Munkácsra érkezendő három német települő családnak adjon keresetet, kik önköltségükön vágyódtak oda.

Mig a munkácsi uradalom népességének s gazdászati viszonyainak emelése tekintetéből gróf Schönborn Jenő Ervin minden lehető elkövetett, fáradozásai közepette 1764. évben a királyi ügyész felhívta őt,

hogy mivel a munkácsi uradalom az 1514. 7. t. cz. és 1518. törvény szerint elidegeníthetlen koronai birtokul van kijelölve, ő azt a korona részére visszavétetni kívánja s így mondjon le annak birtokáról. A gróf erélyesen tiltakozott ez ellen, hivatkozván arra is, hogy a felség a per útján visszavételt rendelte el, sőt óvást tett az ellen is, hogy a királyi leirat az országgyűlésen sem olvastatott fel. Ennek következtében tehát a királyi ügyész táblai pert indított a gróf ellen, az adomány megszüntetése s visszavétele végett. A per folyamata alatt 1770-ben gróf Hatzfeld, birodalmi kamarai elnök ajánlatot tett gróf *Grasalkovics Antal* magyar kincstári elnöknek, hogy az uradalom iránt folyó pert nem volna-e hajlandó megszüntetni, ha gróf Schönborn J. E. késznek nyilatkoznék beérni az uradalom becsértékével? Azonban 1771. évben ezen ajánlat visszavonatot s a gróf azzal menté magát, hogy az ajánlatot csupán azért tette, mert akkor egyetlen gyermeke meghalt. Ez érdekes per, mely mindkét fél részéről erélyesen folyt, végre 1786-ban fejeztetett be: az ítélet szerint a grófi család az adományozott uradalom birtokától elmozdított, a tett javításokért azonban 150 ezer forintot kapott. A visszavett munkácsi uradalmat azután 1786-tól 1791-ig a kassai kincstári igazgatóság kormányozta, közvetlenül azonban az ungvári kincstári főnökség (prektura) kezelte, melynek élén fügei *Csathó Ádám* kincstári tanácsos állott, míg Beregszászban tisztartóul lindenfelzi Böszt János működött. A *szentmiklósi uradalmat azonban*, melyhez a lengyel határ felé eső hegyes vidéken 21 helység tartozott, gróf Schönborn akadálytalanul birta és kezelte tovább. Végre a király közbejárására az 1790/1. 7. törvényczikk értelmében 1792. év elején országgyűlési határozat folytán a koronai birtokok sorából végleg kitöröltetvén s annak helyébe a végvidéki tiszai kerület koronai birtokul beiktattatván a *munkácsi uradalom* ismét visszaadatott a gróf Schönborn családnak. Így tehát ismét gróf Schönborn Jenő Ervin kezében volt a nagy uradalom, ki annak felvirágoztatására minden lehetőt elkövetett. Még 1788-ban történt, hogy a tiszavidéki birtokait Zimony körül a török seregek pusztítván, az ottani szláv ajku jobbágyok onnan a munkácsi és szentmiklósi uradalmakba vágytak menekülni; de a gróf az itteni tisztségnek jul. 25-kén kelt levelében elrendelte, hogy a törökök élől menekülőket semmi szín alatt se fogadja be; aminthogy 1795-ben abba sem egyezett belé, hogy Böszt János uradalmi prefektus előterjesztésére, a népesség emelése végett a *Háracsina* nevű erdőbe szlávok telepíttessenek.

A nemes gróf 1801 július 25-kén elhunván, az uradalmak azon évi augusztus hó 16-kán elsőszülött fiának *Fülöp Ferencznek* adattak át, kit a király 1801. okt. 23-kán Bereg-vármegye főispánjává is kine-

vezett. A gróf nagyterjedelmű uradalmait szintén új szorgalmas néppel szaporítani igyekezvén, elhatározta, hogy a Krajna vidékén a Szláncfalva és Fogaras helységek közt fekvő Zbun nevű erdős dombocon új falu alakíttassék, mely nejről koblenzi gróf Leyen Zsófia csillagkeresztes hölgyről *Zsófia-falvának* neveztessek.¹

¹ Szükségesnek látom itt felhozni, hogy az utóbb alakult német telepítési községek micsoda fejlődésen mentek át a Mária-Terézia királynő által létesített urbér behozatala alkalmából. Midőn ugyanis 1766. évben az urbér behozatott, az Alsó- és Felső-Schönborn, Póсахáza, Berezinka másképp Kisleányfalva, Nagyleányfalva, Kucsova és Bartháza helységekben már jól megalakult német községekre nézve azon kérdés merült fel, vajjon ezen községek irányában urbéri bánásmódnak vagy a felmutatott 1730. és 1763-ki pátensek megerősítésének vagy pedig ezen pátensekkel összehangzó új örökös szerződés kötésnek legyen-e helye? Mindezen körülmények az urbéri végrehajtó királyi biztos utasításából 1777-ben kezdett sommás perben tárgyalattak s eredménye az lőn, hogy az uradalom s az alperes községek a megyei törvényszéki ítélet s az azt helybenhagyó m. kir. heiytartótanácsi intézvény által, az urbéri végrehajtó utasítás XXVI. §-ához képest, *új örökös szerződés kötésére utasítottak*; addig is pedig, míg ez foganatba mehetne, a kérdésben forgó valamennyi telepítvényi német községekre nézve az 1730. évben kiadott megszállító pátens vétetett a bánásmód ideiglenes zsinórmértékeül. Miután azonban a felhívó pátens s az 1781. május 28. 5755. szám alatt kelt helytartósági intézvényhez képest kötendő s a felek kölcsönös hozzájárulását feltételező örökös szerződés megkötése, részint a községek megátalkodottsága miatt, részint azon körülménynél fogva sem eszközöltetett, mert az uradalom a közbejött dögvész és inséges idők által sujtott jobbjáynak fölségelésére bizonyos ideiglenes kedvezményekre volt hajlandó. Ennélfogva a német községek lakosai az uradalom szabad tetszéséhez képest bizonytalan időre megállapított bánásmód mellett hagytak meg olyképen, hogy a telkesek évenként 4—4 a zsellérek 2—2 forintnyi taxát fizettek, azonfelül minden telkes 2 ölfát vágott s hordott be, pázsitpénzül egy öreg sertéstől 4 krt, évestől 2 krt, malacztól 1 krt, minden tiz méhkastól egyet, azon alól egyenként 6 krt, ugy terményzedet s minden helység bizonyos mennyiségű zsákot adott. Igy fizetett taxául Póсахáza összesen 148, Alsó-Schönborn 210, Felső-Schönborn 152, Berezinka 36, Kucsova 112, N.-Leányfalva 80 és Bárháza 182 forintot; találtatván Póсахázán 37, A.-Schönbornban 52¹/₂, Felső-Schönbornban 38, Berezinkán 9, Kucsován 28, Nagyleányfalván 20 és Bárházán 45¹/₂ telek a német családok birtokában. E bánásmód azután 1848-ig tartott, a midőn is az illető telepítvényesek magokat szintén urbéreseknek tartván, a szolgálmányt és fizetést megtagadták, de a forradalom lezajlása után 1851-ben az uradalmi ügyézség által perbe fogatván, rajtok az elmulasztott fizetés és tized birói ítélet alapján végrehajtatott. Majd azon évi márczius 18-kán egyes községek az uradalommal egyezsége léptek olymódon, hogy magukat a felsorolt ellenszolgálmányok további teljesítésére kötelezték, mely szerződést a megyei hatóság is megerősítette. Igy rótták le tartó zásaikat 1858-ig, a midőn azt ismét megtagadták. Az uradalom csupán 1862-ben perelte meg őket újból még pedig közigazgatási uton az előbbi állapot visszahelyezése iránt, követelvén egyttal az elmulasztott tartozások lerovását. Az alispáni szék el is marasztá az alperes községeket, de Bloksay István beregszászi ügyvédök a sérelmes ítéletet megfélebbezvén, a bereg megyei törvényszék 1862. jul

Az uradalmi főnök, Bósz János javasolta gróf Schönborn Ferencz Fülöpnek, hogy a Krajna vidékén levő nagyterjedelmű erdősegen új telepítvényeket lehetne létesíteni s kijelölte a helyet is, mely erre legalkalmasabbnak látszott. 1803-ban *Kvakay Dániel*

19-kén az ügyet az 1858. márcz. 2. kelt császári nyiltparancs 49. §. alapján az urbéri bírósághoz utasítá. Azonban már előbb, t. i. 1857. márcz. 1-én a hat német község együttesen, Brosz Jonathán ügyvédök által a beregszászi cs. k. urbéri törvényszéknél keresetet indított az uradalom ellen a közte fennálló viszony rendezése, illetőleg a fennálló állapot megszüntetése iránt, mire a törvényszék 1858. június 17-kén tartott tárgyalás után keresetüket a folyamatban levő urbéri rendezési főperhez rendélé csatoltatni mit a kassai cs. k. urbéri főtörvényszék is 1858. aug. 17-én megerősített. Végre a peres felek 1862-ben egységre léptek, oly módon, hogy a lakosok kezein levő földállomány telkekre lesz átszámítandó s az uradalom ezek szerint kár pótlandó. Ha pedig az állam ezt a kártalanítás alapjául el nem fogadná s az eddigi viszonyt urbért pótló szerződésnek el nem ismerné, ez esetben a birtokosok telki állományaikat sajátjukból váltják meg; a megváltás megtörténteig pedig az előbbi gyakorlat szerint teljesítik adózásaikat. Az alispáni szék ez egyezséget megerősíté s a birtokot az állam által megváltandónak kimondotta, a királyi tábla azonban 1864. aug. 17-én mivel a telkek mennyiségét teljesen megállapítva nem látta az egyezés fenntartása mellett, az ítéletet feloldotta s további birói eljárást rendelt. Ennek következtében 1864. okt. 8. az alispán a mérnöki felvételt s az előmunkálatokat elrendelvé s azok foganatosítását 1868. nov. 3. a helyszínen hitelesítvé, 1869. május 19. a felek *pótegyezsége* kötöttek, melyben az 1862. decz. 4. alapegyezés értelmében megállapított, hogy a lakosok 1848. év előtt *urbért pótló szerződéses bánásmód* alatt voltak s most földállományuk mennyiségének megfelelő telkeik arányában fognak elkülönítendő urbéri erdő és legelővel ellátatni s az uradalom mint volt földesuraság ez alapon az államtól kárpótoltatni. Az alispáni bíróság 1869. helybenhagyta az egyezséget s felterjesztés folytán a budapesti királyi ítélőtábla 1869. aug. 24. megerősíté ugyan a pótegyezséget, de kimondá, hogy az országos alaphól leendő kárpótlás nem az így meghatározott telkek száma, hanem az 1848. évig teljesített s kimutatandó szolgálmányok és fizetések arányában leszen teljesítendő, amit aztán 1869. nov. 30. a m. kir. Curia is helybenhagyott. De e határozat egyik félnek sem tetszven mind a községek mind az uradalom a Curia mint semmitő ítélőszékhez folyamodtak mire az, 1870. jul. 19. 411. sz. a kelt ítéletével: a királyi tábla ítéletében foglalt s a kárpótlásnak a szolgálmányok arányában leendő teljesítésére vonatkozó módosítvány egyszerű mellőzésével, a felek közt létrejött egyezményt harmadbíróságilag is jóváhagyta.

Ezen megállapodások szerint *Bartháza* német községben a III. urbéri osztály szerint lett $36^{9/16}$ jobbágytelek és 2 zsellérség, összesen $1397^{69/100}$ holdnyi szántó- és kaszálófölddel; a Szernyemocsár területéből pedig kaptak legelőül telkenként 6 holdat és erdőül a Bagolyzugon 166 holdat. A lelkész és kántor egy és emez féltelek után külön javadalmaztatván; iskola-alapra pedig 24 hold jutott. Orosz-Bardházán $12^{4/8}$ jobbágytelkes és 12 zsellér találtatott, kik külön elégítették ki. *Alsó-Schönbornban* megállapított $30^{5/8}$ jobbágytelek, földbirtok 1255 hold, legelő és erdőilletményül a lakosok az Ösztrös uradalmi erdőből telkenként 3 holdat kaptak, a község és tanító külön dotáltatott. *Pósaházán* az V. osztály szerint megállapított $25^{7/8}$ jobbágytelek,

uradalmi mérnök felmérte a területet s azon: 851 holdból 67 házhelyet s telekállományt akart alkotni, úgy tervezvén, hogy minden egyes házhely 1 az ahhoz tartozandó külső birtok 12 holdból álljon s azonfelül a lelkésznek 3 s a tanítónak 1 hold s a templom és temetőre is megfelelő tér jusson. 1804. évi április 27-én a gróf hozzájárulásával a praefektus és Pintér Pál tollnok aláírásával megállapították a *telepítési feltételek*, melyeket a *Csehországból Heuszen Stamm-ból* jelentkezett települők nevében Haug József, Fischer Jakab és Wieder Ferencz tudomásul vettek és elfogadtak. Aug. 12-kén, bizonyos Komó Fülöp megszemlélvén a kitűzött faluhelyet, aggodalommal tapasztalta, hogy a magaslat vízhiányban szenved, de azzal vigasztalták a tisztek, hogy lehet kutakat ásni s az erdőn is mutatkozik forrás. A feltételek lényege ez volt: 1. Minden megtelepedő tartozik kimutatni, hogy legalább 200 rajnai forint birtokában van. 2. Minden települő kap házhelyet és ezer öllel számított 12 hold külső földet. 3. Minden települő kap kész lakóházat, ólat és csürt, melyet tíz év alatt

lévén a lakosok kezén 1059 holdnyi földbirtok; legelő és erdőül szintén annyit kaptak mint az alsó-schönborniak, úgy az iskolatanító is. *Felső-Schönborn* községben a IV. osztály szerint megállapított 26 $\frac{2}{3}$ jobbágytelek, földállományul esvén 969 $\frac{1}{2}$ hold; a lelkész 1 és a kántor fél telek után javadalmaztatott, legelőül telkenként 6 $\frac{70}{100}$ holdat s erdőül a Lajki-Verchen kapott a községbeli lakosság telkenként 3 holdjával. Nagyleányfalván (eltekintve az ottani 18 $\frac{1}{3}$ jobbágytelekből álló külön orosz községtől) megállapított 13 $\frac{9}{10}$ egész telek, mivel a telepítvényesek kezén volt 492 hold, mit tulajdonul továbbra is megtartottak s azon felül kaptak telkenként 6 $\frac{70}{100}$ hold legelőt és telkenként 3 hold külön erdőt; ugyanannyival javadalmaztatván a tanító is féltelki illetősége után. *Berezinkán* (Kisleányfalván) megállapított 5 $\frac{4}{5}$ jobbágytelek, földállományul 202 hold, s ennek birtokosai kaptak még telkenként 6 $\frac{70}{100}$ hold legelőt és elkülönítve 3 hold urbéri erdőt. Végre *Kucsován* megállapított a IV. osztály szerint 15 $\frac{5}{8}$ urbéri jobbágytelek, földállományul 582 $\frac{22}{100}$ hold szántó és kaszáló; azonfelül legelőül 6 $\frac{70}{100}$ holdat és 3 hold erdőt kaptak telkenként; az erdőt azért oly csekély terjedelemben, mert a legelőtér leg nagyobb része be volt fásítva. Az uradalom pedig az elősorolt 6 német helységben a régi taxa, tized, favágatás, pázsitpénz és zsákjáradék fejében az 1836—1845-diki tíz vi átlag szerint készített hiteles főkimutalás szerint felszámított: *Berezinkára* 119 f. 7 kr., *Bárdházára* 386 f. 38 kr., *Alsó-Schönbornra* 532 f. 16 k., *Felső-Schönbornra* 523 f. 12 k., *Nagyleányfalvára* 119 f. 56 kr. és *Pósházára* 658 f. 11 kr. s így összesen 2339 f. 24 krnyi évi értéket.

Feltűnő, hogy e hat német helységben az eredeti megszállók közül vajmi kevés család halt ki a majdnem másfél század folyamában s hogy azok úgy számban, mint vagyonban megszorodtak s megtartván ősi szokásaikat és r. kat. vallásukat, nemcsak szívósan ragaszkodnak nyelvökhöz, idegen nemzetiségű, különösen ruthén néppel össze nem vegyülnek, másrészt földeik szorgalmas művelése s okszerű gazdálkodás jól alkalmazott takarékoság és tisztas életmód mellett — maiglan virágzó községeket képeznek; sőt közülök számosan előkelő állásra s kitünőségre is emelkedtek.

köteles megfizetni. 4. 3 évi tehermentességet élvez. 5. Ezután köteles lesz az uraságnak telekadó, robot, tized és kilenczed fejében évenként 15 frtot fizetni. 6. Hat évi közadómentesség után köteles minden állami terhet is viselni. 7. Kap évi hat öl tűzfára jogositványt. 8. Fával való kereskedés tiltva lesz. 9. A földek első bekerítésére kap mindenki czövekeket és sövényvesszőt. 10. A királyi kisebb haszonvételek az uradalmat illetik. 11. Legelő nem adatván, a gazdák marháikat istállón tartásák. 12. Első évben élelem és vetésre előlegképpen magot kapnak.

Csakhamar azután jöttek is a vándor családok. Elsőkül megszállottak: Haug József, Wieder Ferencz, Breutner Ferencz, Schubner Antal, Prokop József, Brettschneider Kristóf, Mieszler József, Srotter Antal, Sperl József, Kittel György, Kongoth József, Herrmann Ferencz, Kragler Markus, Pilch György, Wakarek György és Kupferschmied József. Ezen jelentkezők kívánságára, a gróf beleegyezésével s Bős praefektus Edvi Illés Mihály tollnok aláírása mellett a telepítési feltételek következően módosítottak:

1. Minden megszálló köteles ezentul legalább 300 forintnyi készpénzt kimutatni és magával hozni: a már itt lakó németek fiai annak egy részét marhákban vagy egyéb felszerelésben mutatgatják ki.

2. A helység csupán 48 házból fog állani s minden megszálló földbirtoka 18 holdra emeltetik.

3. A telepes lakóházát maga fel is építheti, de a megszállott mintához kell alkalmazkodnia, azok pedig, kik kész házat kapnak, annak árát 15 év alatt 4% kamattal kötelesek leróni.

4. Az uradalom irányában való tehermentesség 5 évre emeltetik.

5. Ellenzolgálmányul azontul minden telek után 20 frtot tartoznak fizetni.

6. Minden jövevény, első szükségletére 3 köböl gabonát kap fejenként.

7. Ugy vetőmagot is, melyet 3 év alatt tartozik visszaadni.

8. Legelőül kapják a leányfalvi és pisztraháziakkal közösen használandó Baranovka nevű erdőterületet.

9. A tanító kap házat és külső földet s javadalmául minden gazda köteles lesz neki évenként egy véka gabonát adni.

10. Egyebekben az 1804-iki föltételek fentartottak.

Zsófiafalva a fensik hosszában akképp méretett ki, hogy a házak keletről nyugotra két sorjában egymással szemben álljanak s a templom a középre essék. A költségvetés szerint egy-egy nagyobb

ház Kvakay mérnök és Böhm Mátyás építész terve szerint, 342 frt 42 krba került s kőalapon favázlattal, mázolt fallal, zsindeltetővel s kőkéménynyel volt ellátva, míg a kisebb lakok 193 frt 46 krba jöttek. 1812. évben épített az uradalom 24 házat, melyeknek költsége összesen 11.613 frt 21 krt tett ki. 1808-ban a házhelyeken már a következők laktak: 1. Schäffer Ferencz, 2. Winter Albert, 3. Helm János, 4. Dumert Jakab, 5. Schrötter Antal, 6. Lukas Joachim, 7. Bollmann János, 8. Kotzauer János, 9. Vizsucsek Károly, 10. Novotni Antal, 11. Schäffer János, 12. Schäffer Jakab, 13. Bekert Florian, 14. Ullmann Károly, 15. Bekert János, 16. Kumo Fülöp, 17. Sperl József, 18. Seiler János, 19. a korcsmaház, 20. Lechner Mátyás, 21. Grunvich Ferencz, 22. Hlupács János, 23. Pekert Antal, 24. Pierzel György, 25—26 üresek, 27. Mikkes Ádám, 28. Bollmann János, 29. Bekert Sebestyén, 30. Koczauer János. 31. Welle József, 32. Verska Albert özvegye, 33. Szlavik János, 34. Szim Lőrincz, 35. Platzer Sebestyén, 36. Kreits Frigyes, 37. Szim Lőrincz ifjabb, 38. Roszter Ferencz, később Rick Boldizsár, 39. Pasztorek József, 40. Knechtl József, 41. Schweiger József, 42. az iskolaház, 43. Meter József, 44. Seiler Márton, 45. Tangel Ferencz, 46. Eder András, 47. Hlupács József és 48. Bekert Antal, [később Krumich József. 1812. decz. 16. a lakosok kérelmére megengedte az uradalmi főtisztviség, hogy külön szerződés mellett a falu déli oldalán fekvő *Baranovka* nevű uradalmi erdőből minden telekhez pótlólag 1346 □ ölből álló részlet s így összesen egy 64600 □ ölnyi terület csatoltassék földmívelésre oly módon, hogy attól a község egyetemlegesen évenként 96 frtnyi bért fizet. Majd ismét 1830. évben megengedte nekik, hogy a *Gyilnica* nevű uradalmi dülő 48 részre osztatván, annak használatáért 48 frtot fizessen a község; 1840-ben pedig kérelmükre azt engedte meg, hogy a *baranovkai* részletekért pénz helyett minden hold után két köből burgonyát adjanak a gazdák, a szeszgyárba való felhasználás végett ami a hátmegi tiszttartóshoz volt szállítandó. 1843-ban Jászay Sámuel urad. ügyész pert indított az urbéri tartozásoknak ezüst (conventió) pénzben leendő fizetése iránt, mi azonban eredményre nem vezetett s a lakosok folyvást azután is ellenszolgalmányaik fejében 8 frt 58 kr. (8 frt 40 krt o. é.) fizettek. Így folytak napjaik a német lakosoknak, midőn a magyar törvényhozás 1848-ban a hűbéri viszonyt megszüntette és ennek folytán ők is magokat urbéreseknek tartván, megtagadták a további fizetést és burgonya-adást; majd 1849. január 23-kán és április 30-kán a község panaszt emelt Péchy Pál akkori alispán előtt az uradalom ellen a tett követelések iránt; az ügyet Tolvay István szolgabíró megvizsgálván, az a háborus viszonyok miatt el nem intéztetett, míg végre 1851. márczius 17-kén gróf

*Schönborn Károly*¹⁾ nevében Oláh István, uradalmi ügyész keresetet indított Ullmann Albert akkori helységi bíró s általa az egész telepítvényi község ellen, az előbbi állapot visszaállítása s a megtagadott ellenszolgálmány megvétele iránt; miben a község biróilag el is marasztaltott. Ezt megelőzőleg pedig 1851. febr. 1. *Tabódy Pál* megyefőnök, Bósz Károly cs. kir. járási biztost az uradalmi tisztség kérésére oda utasítá hogy a hely színére kimenvén, a vonakodó községnek hirdesse ki az 1850. április 5. 2769. szám alatti „*A föld népéhez intézett Oktatás*“ czimű felsőbb rendeletet, mely szerint csupán az urbéresek mentettek fel a kötelektől, a kuriális és egyéb szerződéses viszony azonban még tovább is érvényben fentartatván, így kötelezettségeiket ők is leróvni kötelesek, ez azonban eredményre nem vezetvén, bekövetkezett a birói eljárás. A marasztaló ítélet után is lazán fizetgettek a telepítvényesek, de midőn 1873ban a telepítvények rendezéséről szóló XXII. törvény meghozatott s a lakosok ennek 10. §-hoz képest két év alatt belsőségük s földállományaik megváltását nem kérvényezték, sem az uraság ellen keresetet nem emeltek, az uradalom volt kénytelen ellenök fellépni s birtokaik kibeclése s a telepről való kimozdítás iránt előtt keresetet indítani, minek kövekeztében az előmunkálatok és felmérések megtételvén s a tárgyalások megtartatván, végre a törvényszék 1889. április 3-kán kelt végzésében a birtok megbecslésére június 12. napját tűzvé ki arra a szakértőket kinevezé. Ez ellen a község fellebbezéssel élt de, végre midőn látta, hogy a hinárból ki nem menekülhet, 1892. július 30-kán megköté az uradalommal jövő sorsa iránt a birói egyességet, melyben megállapították, 1., hogy a telepítvényi fennálló viszony az 50 házban lakozó birtokosok és uradalom közt s annak alapján az adózások és szolgálmányok megszüntetnek; 2. az egyes lakosok birtokaikat megtartják; 3. a Baranovka erdőből kapnak telkenként öt hold legelőt fa nélkül; 4. váltságul fizetnek minden holdnyi föld után, a legelőt is beleértve, 8 frt $51\frac{3}{10}$ krt 20 év alatt egyenlő részletekben és 5% kamattal. A legelőn levő $9\frac{1}{2}$ holdnyi fiatalos erdőért külön fizetnek holdanként 40 frtot; 5. A hátralékban levő telekbérnek fele elegendésével, a másik feléül fizetnek 3273 frt 29 krt tiz év alatt ugyanannyi részletekben; 6. e tartozásaik birtokaikra betábláztatnak; 7. régi földeik érintetlenül maradnak, a legelő pedig köztök felosztatik öt holdnyi részletekben; 8. egyházi és iskolai birtokuk ingyen megmarad s még öt holdnyi legelővel megtoldatik.

¹⁾ Gróf Schönborn Ferencz Fülöp 1841. aug. 18. elhunyván, 1846-ig Ervin gróf lovas kapitány birta a hitbizományi uradalmakat, az uradalom akkór lemondván erről, gróf *Schönborn Károly* kamarás és őrnagy vette át az uradalmakat kit V. Ferdinánd szintén Beregmegeye főispánjává nevezett ki.

A zsófiafalvi lakosok itt kényelmes életmódot folytatnak s mint a többi németek, ők is szokásaikhoz s nyelvökhöz hűen ragaszkodnak, de a magyar intézmények iránt is tiszteletet tanúsítanak.

Tövisfalva. 1827. május hó 12-én a munkácsi uradalmi igazgatóságnál, névszerint Freyseysen Dániel főnöknél Ungmegyéből *Josza* nevű helységből két cseh jelentkezett, kik még 1805. évben varthenbergi gróf Waldstein Manó által alakított telepen tartózkodtak, s azt kívánták, hogy mivel a határrendezés következtében megszükkült helyen ott már meg nem élhetnek, — helyeztessenek el valahol. Ezeket előbb Rafajnára, majd Zsófiafalvára és a Hátvidéken fekvő Homolkára küldték a hely megszemlélése végett, de ezek leginkább a vízhiány miatt tetszésüket meg nem nyervén, később Szaszókat is megnézték s menetközben itt a Paszika és Szolyva közt fekvő *Dracsina* (mi magyarul tövises-t jelent) nevű uradalmi mezőség tűnt szemükbe, mely kellemes s termékeny fekvésénél s azért, mert mezőváros közelében van, iparos voltokra legalkalmasabbnak látszott; lévén ők, s a velök bejönni készülő társaik: takácsok, kőmivesek, ácsok, szabók és kovácsok, s kijelenték, hogy a régi helyükön lévő felépítményeiket eladván, 1828. január 1-én már itt megtelepedhetnének, s hogy 18 hold földdel, s az uradalom által építendő lakóházzal megelegédnének. Gróf Schönborn Ferencz Fülöp nem ellenzé e tervet, s utasítására 1827. július 3-án Freyseysen, Döbren-tei Imre urad. asszeszor, Külley Dániel mérnök és Haluskay szolyvai gazdatiszt tüzetesebben megszemlélék a Dracsina dűlöt a cseh küldöttekkel s úgy találták, hogy az országuttól felnyulva a lejtőn a nagybisztrai mészköbányáig terjedő vonalon, elegendő terület lenne művelés alá vonható, és a völgyben s a patak körül 15—20 udvarhely volna kihasítható. Meg is állapíták más nap az „urbéri szerződés“ feltételeit, melyeknek lényegé ez: 1. Minden megszálló család kap egy hold belsőséget, 12 hold szántóföldet és 6 hold rétet; 2. legelőt és faizást; 3. az uraság felépít nekik egyelőre 3 házat, a többit ők emelhetik saját költségükön uradalmi anyagból; 4. minden megszálló fizet a házhelyért évenként 1, s a földekért tíz forintot; 5. adnak terménytizedet; 6. urbéri vadászatoknál 3 napig közreműködnek; 7. telkenként fölől tűzifát vágnak, vagy e helyett nov. 1-én 40 krt fizetnek; 8. a királyi kisebb haszonvételek az uradalmat illetik; 9. a hanyag és engedetlen megszállóktól az uraság elveheti a birtokot; 10. a földeket kötelesek 3 év alatt bevetni; 11. tíz évig tehermentességet élveznek és 12. a netalán elpusztult telkek az uradalomra esnek vissza.

A német-csehek nem igen jöttek el Joszáról, de helyettök aug. 4-én beadott kérvényökben Krulj János kőmives, Scheffl Ignác, Sztraka Gáspár és Antal takácsok, Mizerák János és József kőmivesek, Marko-

vics Ferencz, Iborovszki Márton, Hrubí Mihály ács, Varholák György ácsmolnár, Ihnás Mihály, Tsilagg György eszmadia, Missik József földmives, Tallian János kovács és Marics János ács esedeztek, hogy a főnebb említett szerződés módosításául, az uradalom hat lakóházat építsen s a terménykilenczedről mondjon le. E megszállottak Scheffl kivételével zemplénmegyei tótok voltak. 1828. június 30-án panaszkodtak, hogy a földeket zizenyösségök miatt nem használhatják, s kértek némi jobb fekvésű földeket is, melyeket őszi vetés alá foghatnának. Az uradalom által emelt három ház egyenként 251 frt 52¹/₂ krajczárba került s azokban 1829-ben Krulj János, Sztraka Antal és Gáspár takácsok laktak. Idővel az első megszállók közül többen elköltöztek, de telkeiket mások vevén meg, 18 házhely mindig népes volt. 1853-ban új megszállók jöttek, és pedig német-csehek, kik eddig Galicziában voltak megtelepedve, s most megvették a régi lakosok telkeit, mint Wikauk János megvette Hrubí József telkét; Maczek Mátyás Mizerák telkét; Kellich János Sztraka M. telkét; Podanej Antal Hrubí M. házát; 5. Szeiler Márton Bunda József és Király (Krulj-ból magyarosított) András telkét; Szeiler Ferencz Sztraka J. birtokát s így mások.

Ezekre nézve az 1873-iki telepítvényi törvény alkalmaztatván, 1890. június 6-án oly egyezés köttetett, hogy minden telepítvényes birtokát, s ahhoz három holdnyi legelőt megtartván, mindezért az uradalomnak örökváltásul 157 forint 50 krt fizet. Így e helység, mely a hatvanas években szláv nevét *Tövisfalvára* magyarosítá, megállapítá jövőjét, lévén két temploma, lelkészsége és már népiskolája is.

Szinyák. Az elősorolt német telepeken kívül vannak az uradalom területén még más német megszállt helységek is, melyeket a grófi tulajdonos leginkább abból a czélból alakított, hogy a rengeteg erdőségben állandó favágókra, famunkásokra és szállítókra számíthasson. Így alakult a Latorcza völgyből északra nyíló hegyek közt fekvő *Szinyák* (magyarul Kékbércz) nevű sűrű erdőkben elrejtett magaslaton, *kénes források és fürdő közelében*, 1837-ben gróf Schönborn Ferencz Fülöp alatt a *Szinyák*-nak nevezett német telep, melybe a megszállók Csehországból, Alsó- és Felső-Csaszlauból kerültek oda. 1843-ban a gyarmat már 22 családra szaporodott, mely kizárólag favágással és usztatással foglalkozik, úgy a férfiak, mint a nők, kik fapapucsban szeretnek járni, és e nehéz munkánál egyforma ügyességgel kezelik a fejszét és fűrész. A 24 házban lakó és 130-nál nagyobb létszámú családok nevei ezek: Zviruzak, Jarosch, Weigert, Krausz, Prayer, Spannbauer, Lenhard, Kirschbauer, Krandl, Spitzenberger, Penzenstadler, Pichler, Schnelzer, Weber és Jungbauer, kiknek kezén 130 holdnyi földterület is fel van osztva könnyebb megélhetés végett, melybe kevés

rozst és leginkább burgonyát vetnek. Nyelvök sajátos hangzású német és szokásaik is a régié. Van különben már fatemplomuk és iskolájuk is.

Ervinfalva. A *Latorcza völgyben Suszkó* nevü régi ruthén helység felett egy hegylejtőn 1856. évben gróf *Schönborn Ervin* egy hasonló czélú és berendezésü telepet alakított, mely róla *Ervin-falvának* (de közönségesen Szuszkóujfalunak) neveztetik. Ebben is Csehországból bevándorolt 12 német *favágó család* lakik, kik 40 hold földet művelnek magok közt felosztva.

Dubi. Szintén *favágó német* telep, mely a Hát-hegységben 1861-ben keletkezett, s első megszállói hontmegyei favágók voltak ugyan, de kiket nemsokára szintén cseh-németek váltottak fel. Ezek most 13 házban laknak és 4—4 holdnyi földdel rendelkeznek könnyebb megélhetés végett. Hivatásuk favágás; de e mellett a többi ruthén községektől elkülönözött magányukban, kedélyesen élnek, nemcsak iskolát tartanak fenn, de zenekart is alakítottak, melynél szabad óráikat vigan töltik el, hiven ragaszkodván, mint a többi német telepítvényesek is, római katolikus vallásukhoz és szokásaikhoz.
